

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורם), צבי זולפסון, שמעון חלקין

חיים ליף — חבר המערכת

מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

שנה כ"ז (כרך נ"א) ניסן, תשכ"ה חוברת ד' (250)

ה ת ו כ ן

- 193 ידידך עבדיך — פיוט חדש ליהודה [הלוי?] . . . . . רב ירדן
- 196 יהודי אמריקה בתקופת הרווחה . . . . . אפרים שמואלי
- 203 הרקע הגיאוגרפי לגידול שכעת המינים בארץ ישראל מנשה הראל
הצ"ו למינו (מפנקסו של ישיש)
- 209 פרק שני: לזכרו של אפרים דוידזון . . . . . יעקב צוזמר
- ישועה קורקום — מדינאי ושר בחצרות
212 שולטני מרוקו . . . . . אכרהם אלמאליח
- הנקודה היהודית בליריקה של משורר
218 יהודי סובייטי . . . . . צ. הרכבי
- 220 שלמה שפאן ז"ל — המשורר והמספר . . . . . ש. שגיב
- 226 על שירו של ר' יהודה הלוי . . . . . יהודה ליב וינברגר
- 228 מחודש לחודש . . . . . י. מישאל
על מעמם של מלים ומושגים:
- 231 (א) שבת הגדול (ב) מצה זו . . . . . יוסף ממלוב
- 233 . . . . . מכתב למערכת
- 238 . . . . . ידיעות

"בצרון"
1141 ברודוויי
ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)

Editors: NAHUM GLATZER (Contributing Editor)

HARRY WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)

HAYIM LEAF, Associate Editor

Managing Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

Twenty-Sixth Year of Publication

Vol. LI

NISAN, 5725 (March, 1965)

No. 4 (250)

CONTENTS:

A New Liturgical Poem by Judah [Halevi?] . . .	<i>Dov Yarden</i>	193
American Jewry In the Period of Prosperity . . .	<i>E. Shmueli</i>	196
The Geographic Background For Growing the "Seven Kinds" of Produce In the Land of Israel . . .	<i>Menashe Harel</i>	203
Memoirs: On Ephraim Davidson	<i>Jacob Zausmer</i>	209
Jeshua Corcos, Jewish Statesman and Minister of the Sultans of Morocco	<i>Abraham Almaliah</i>	212
The Jewish Element In the Poetry of a Soviet Jewish Writer	<i>Zvi Harkavy</i>	218
Shlomo Shpan — Poet and Novelist	<i>S. Sagiv</i>	220
A New Liturgical Poem by Judah Halevi — Addenda	<i>J. L. Weinberger</i>	226
The Month In Review	<i>I. Misbael</i>	228
Words and Concepts a) Shabbath Hagadol b) Matzah	<i>Joseph Matlow</i>	231
Letter to the Editor		233
News		233

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

Copyright 1965, by Bitzaron, Inc.

בַּעֲרוֹן

נוסד על־ידי חיים משרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

שנה כ"ו (כרך נ"א)   ניסן, תשכ"ה   חוברת ד' (250)

יְדִידִיךָ עֲבִידִיךָ פִּיּוֹט חֲדָשׁ לַיהוּדָה (הַלוּי?)

מאת ר"ר רב ירדן

הפיוט היפה „ידידיך עבדיך” לפיטן בשם יהודה, מתפרסם כאן בפעם הראשונה על פי צילום דף של הגניזה מאוסף מוצרי, סימן 465, השמור בספרייה הלאומית והאוניברסיטאית, האוניברסיטה העברית, ירושלים. ב„אוצר השירה והפיוט” לדוידזון אין פיוט זה נזכר כלל. רק מקצתו בא בכתב-היד בניקוד, אולם הניקוד הוא שלא לפי כללי הדקדוק הנהוגים בימינו. כאן נתן הפיוט כלו בניקוד דקדוקי.

מבחינה רעיונית מכיל הפיוט קשיים לא מעטים, שאפשר נגרמו בחלקם על-ידי שיבושים בנוסח, והפרוש הנתן להלן אינו אלא נסיון ראשון להתגבר על הקשיים.

השם יהודה נתן באקרוסטיכון בראשי המחרוזות. יוצאת דופן היא המחרוזת הרביעית, הנותנת את האות ד מן השם יהודה לא במלה הראשונה אלא בשנייה (ועין להלן בפרוש). מי הוא יהודה זה? האמנם הוא יהודה הלוי, או בן-דודו וידידו יהודה אבן גיאת? מבחינת הסגנון לא מן הנמנע הוא שהפיוט יצא מעטו של הלוי, אבל באין עדות מסייעת הרי זו בעיה נוספת על הבעיות שמציג הפיוט לחוקרי הפיוטים.

הפיוט הוא כפי הנראה „רשות” לשליח צבור.

פזמון לח' יה איום

-----ו	-----ו	-----ו	-----ו
אָמּוּגִיהַ	בְּנֵי אָבוֹחַ	עֲבָרִיהַ	יְדִיגִיהַ
רְצוּגָה	נְסַל הַיּוֹם	וְנָאָבִי	אֲשֶׁר קָרְבִי
לְפָנֶיהַ	מָאָד, עֲמָדִי	לְמַרְחֹק	וּבְגָלֵי חֶק
שְׁלַחְנָהּ	בְּאוֹכְלֵי	וְהָיִי	תַעֲשֶׂה חֶסֶד
פְּחַטְאוֹחַ	פְּרֵי פִיָּהֶם	וְחַבִּיאוֹ	5 הֲלֹא בָּאוּ
לְהַרְאוֹחַ	פְּרָצִיגָה	פְּעוֹלוֹתָם	וּמְחֻשְׁבָּתָם
לְפָנֶיהַ	עוֹזְבֵי מִ-	עַדֵי תַמְחֶק	וְאֵל תִּרְחֶק
שְׁלַחְנָהּ	בְּאוֹכְלֵי	וְהָיִי	תַעֲשֶׂה חֶסֶד
פְּרֵי מְרִיָּם	אָמַת הֵם מִ-	וְנִבְרָאוּ -	וְאֵם בָּאוּ
רְאוּחַ עֲנִיָּם	וְלֹא תִסְנֹר	וְלֹא תַחַמְלִי	10 וְאִיָּהּ תִגְמַלִּי
יִמִּיגָה	רְאוּת נוֹרְאוֹת	וְאֲשַׁתָּאָה	אֲבֵל אֶלְנָהּ
שְׁלַחְנָהּ	בְּאוֹכְלֵי	וְהָיִי	תַעֲשֶׂה חֶסֶד
מַחֶה דְמָעָה	וּמִפְּנֵיָם	וְהֵאֱלִים	מִצוֹר דְלִם
לְמַרְגָּעָה	לְעַם נִכְאָה	וְהַמַּצָּא	וְהַרְצָה
מְכוּנָה	וְחִבְזוֹ אָח	לְדַח שׁוֹאֵל	15 וְתִישׁ אִזָּל
שְׁלַחְנָהּ	בְּאוֹכְלֵי	וְהָיִי	תַעֲשֶׂה חֶסֶד
וּבִיגִיָּהֶם	אָמַת, בִּיגָה	אֲשֶׁר לְיִצְיָהּ	הָיִהּ מַחְלִיץ
אֲמַרִיָּהֶם	לֵה אָח מִ-	עַדֵי עֲרֹה	וְהוּא נִבְרָה
בְּעִיגִיָּהּ	וּיִמַּצֵּא חַן	רְצָה אֵלָיו	וּמִמְלִיךְ
שְׁלַחְנָהּ	בְּאוֹכְלֵי	וְהָיִי	20 תַעֲשֶׂה חֶסֶד

פּוֹמּוֹן לַחֵי יְהִי אִיּוֹם — פּוֹמּוֹן לַפִּי הַלְחָן, אוּ הַנְּגוּן, שֶׁל „יְהִי אִיּוֹם“, הִיא הַסְּלִיחָה הַמְּפֹרֶסֶמֶת „יְהִי אִיּוֹם זְכוֹר הַיּוֹם בְּרִית שִׁבְעַת חֲמִימִין“.

1. בְּנֵי יִשְׂרָאֵל יְדִידִין וְעֲבָדִין, בְּנֵי הָאֲבוֹת אֲבֵרָהּם יִצְחָק וְיַעֲקֹב נֶאֱמָנִין.
2. אֲשֶׁר קָרְבוּ אֵלֶיךָ וְעָמְדוּ בַתְּפִלָּה לְקַבֵּל אֶת רְצוֹנֶיךָ וּפִיּוּסְךָ וְסִלְחָתְךָ.
3. אֲבָל מִחוּץ יִרְאֵת הַכְּבוֹד הֵם כְּאִילוּ עוֹמְדִים הַרְחֵק מֵאֵד מִמֶּךָ. הַלְשׁוֹן מוֹשַׁפֶּעַת מִשְׁעִיָּה הַיָּד : וּפְעֻרָה פִּיהָ לְבַלִּי חֵק, וּמִשְׁמוֹת כַּטּוֹ : וִירָא הָעַם וַיִּנְדְּעוּ וַיַּעֲמְדוּ מִרְתוּק.
4. מַלְכִים א ב ז.
5. עַל פִּי הוֹשֵׁעַ יָד ג : וּנְשַׁלְמָה פְּרִים שִׁפְחִינוּ ; מִיכָה ו ז : פְּרִי בְּטַנֵּי חֲטָאֵת גַּפְשֵׁי.
6. וְאֵת מַחְשַׁבְתָּם הִזְכָּה וְהִבְרָה הִבְיָאוּ בַמְּקוֹם עוֹלוֹת, כְּאִילוּ כְּדִי לְהִירְאוֹת לַפְּנִיךָ בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ שְׁחָרַב וּנְפָרֵץ. הַשׁוֹהֵה יְרוּשְׁלַיִם יוֹמָא פְּרַק ח הַלְכָה ז, דָּף מֵה : וְהַעוֹלָה מִכְּפָרַת עַל הִירְהוּר הַלֵּב ; וַיִּקְרָא רַבֵּה ז ג : לְעוֹלָם אֵין הַעוֹלָה בְּאֵה אֵלָא עַל הִירְהוּר הַלֵּב. בְּכַתְּבֵיהִיד כְּתוּב וּמְנוּקָד פְּרָצָךְ, בַּלְשׁוֹן יְחִיד, אֹלָם הוּא גַּד הַמִּשְׁקָל. וְאוּלַי צְרִיךְ לֹמַר : לַפְּנִיךָ.
7. עַל פִּי תְהִלִּים נָא יָא : וְכֹל עוֹנֹתַי מַחֵה.
10. אֲבָל, אֵיךְ תִּגְמַל לָהֶם כְּעוֹנֹתֵיהֶם וְלֹא תַחַמַּל עֲלֵיהֶם וְלֹא תִסְוֹר לְרֵאוֹת אֶת עֲנִיִּים. עַל פִּי שְׁמוֹת ד לָא : וְכִי רָאֵה אֶת עֲנִיִּים.
11. שְׁהִרֵי גִלְאִיתִי זָשׁוּא אֶת יִסּוּרֵי וְאֲנִי מִמְתִּין וּמִצְפֵּה לְרֵאוֹת אֶת הַגְּדוּלוֹת וְהַנּוֹרְאוֹת שֶׁתַּעֲשֶׂה יִמְיִנְךָ בְּעַת גְּאוּלְתִּי. עַל פִּי תְהִלִּים מֵה ה : וְחוּרְךָ גּוֹרְאוֹת יִמְיִנְךָ.
13. רוֹמֵם אוֹתָם מְבוֹר הַגְּלוֹת וְרָצָה בָהֶם וּמַחֵה דַמְעָה מֵעַל פְּנֵיהֶם. עַל פִּי תְהִלִּים ל ב : אֲרוֹמֵמְךָ יי כִּי דְלִיתַנִּי ; תְהִלִּים מ ג : וַיַּעֲלֵנִי מְבוֹר שְׁאוֹן ; יִשְׁעִיָּה כֵה ח : וּמַחֵה אֲדוּנִי יי דַמְעָה מֵעַל כָּל פְּנִים. הַנּוֹסַח „מְבוֹר דָּלֶם“ הוּא גַּד הַמִּשְׁקָל, וְגַם מְבַחֲשֵׁינָה הַאֲקְרוּסְטִיכוֹן הִיָּה רְאוּי לְהַקְדִים מֵלַת „דָּלֶם“ וְלִגְרַם : דָּלֶם מְבוֹר, אֵלָא שֶׁהוּא גַּד הַחֲרוּז, וְאוּלַי יֵשׁ כֵּאֵן טְעוֹת בְּכַתְּבֵיהִיד. וְהוּאֵלֶם — בְּכַתְּבֵיהִיד : וְהוּאֵלֶם.
14. עַל פִּי יִשְׁעִיָּה סֵה א : נִמְצָאֵתִי לֵלָא בְּקִשּׁוֹנִי ; יִרְמִיָּה כֵט יָד : וּנִמְצָאֵתִי לְכֵם ; תְהִלִּים קֵט טז : וּנְכָאָה לְבָב לְמוֹתָה.
15. וְהַחֲשׂ אֶת הַגּוּאֵל לְעַם יִשְׂרָאֵל הַשּׁוֹאֵל לְדַת הַתּוֹרָה וְכוּנֵן אֶת בֵּית מִקְדָּשְׁךָ. עַל פִּי שְׁמוֹת טו יז : מְכוֹן לְשַׁבְתְּךָ פְּעֻלַת יי ; מַלְכִים א ח יג : מְכוֹן לְשַׁבְתְּךָ עוֹלָמִים.
17. תָּן חִילוּץ עֲצָמוֹת וְכַח לְשַׁלִּיחַ הַצְּבוּר שֶׁהוּא הַמְּלִיץ בֵּין הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא וּבֵין יִשְׂרָאֵל.
18. וְהוּא כּוֹרַע בְּרֵךְ לַפְּנִיךָ עַד שִׁיעָרְךָ לַפְּנִיךָ אֶת דְּבָרֵיהֶם.
19. וְקַבֵּל בְּרָצוֹן אֶת תְּפִלְתּוֹ וַיִּמְצָא תָן בְּעִינֶיךָ.

יהודי אמריקה בתקופת הרווחה

מאת ד"ר אפרים שמואלי

א. התקופה ותכונותיה

כשם שדעות קדומות לרוב משבשות את דמותה של אמריקה בעיני העמים ובעיני עצמה, כך משבשות דעות קדומות לרוב את דמותם של יהודי אמריקה. תולים בהם מה שאין בהם וגורעים מהם מה שיש בהם. באמת אין בכך שום חידוש וכבר היו דברים לעולמים וכך מנהגם של הבריות, שהם מוחקים את הסאה וגודשים את הסאה בלא ידיעה יתירה ומבוססת על העובדות ובלא הבחנה. בהערכת יהודי ארצות הברית עלול לטעות ביותר מי שאינו מבחין בתקופות בחייהם. כי מה שהיה אמת או קרוב לאמת אתמול ושלשום, אפשר ששוב אינו אמת ואפילו אינו קרוב לאמת היום. ההבדלה בין התקופות היא עיקר גדול בהערכתה. היא מזיקה את הדעת לעירנות בתפיסת הפרשים וגווני הפרשים בין הזמנים ותהליכיהם ומצביהם העיקריים, ובלעדיה יש היוק ראייה והבנה.

כוונתי לעמוד כאן בקצרה על התכונות המיוחדות לתקופה, שבעיצומה עומדים יהודי ארצות הברית עכשיו. הנחתי היא שאמנם נשתנו פני חייהם בשנים האחרונות ועדיין הן הולכות ומשתנות לפי התכונות המתבלטות, שנמנה להלן, והנבדלות מאלה שהובלטו בתקופה הקודמת, והשינוי ניכר.

השגשוג של חיי היהודים והיהדות במסגרות ישנות וחדשות מימי מלחמת העולם השנייה ועד לפני כמה שנים חרג במידה מרובה מתחום הציפיות הסבירות. לא כך דימו להם רבים את המהלך העיקרי של התערות מהגרים ובניהם בארצות מגוריהם החדשות. גם להיסטוריונים של תולדות המהגרים ולסוציולוגים רבים היה שגשוג זה דבר חידוש מתמיה, הפתעה גמורה, שלא ראו אותה „באיצטגנינות“ שלהם (כמה נפתע, למשל, לואיס וירת בראותו „גיטו“ יהודי חדש של בנייהם ובני בנייהם של המהגרים בשיקאגו). ואמנם בתקופה הזו, השנייה לפי מגיננו, נתלכדו כמה גורמים להבליט את הרוח היוצרת של הקיבוץ היהודי ברשות היהודיות והיהדות, ורוח זו שילבה את עצמה כחוליה עצמאית בשלשלת הסיבות המסובבים, שהחוקרים מתחקים עליהן בכל תהליך. היש היהודי לא נתבטל בריקוד התלהבות של „מה יפית אמריקה“. מלוא השתתפותו של הקיבוץ היהודי במלחמת העולם השנייה ופעולותיו אחריה הבליטו את כוחותיו והיקנו לו בטחון עצמי וגם העלו את קרנו בעיני הנכרים. עכשיו יש רושם, שהגיעה שעת שידוד מערכות, הכוחות הראשונים כאילו נידלו, ועל כל פנים נידלדלו.

עדיין קשה לעמוד כראוי על טיבם של התהליכים העיקריים בתקופה החדשה, ויש לנהוג זהירות מרובה ביותר בהערכתה. הרושם הוא, שהיא כאילו תורת אל מגמות ההתפוררות-שממילא, שהיו ניכרות בתקופה הראשונה, זו שבין שתי המלחמות. נחשוליי-הרגש של ההתעוררות העממית היהודית פסקו.

נתמעט כוחו לזעזוע-הנפש של חורבן אירופה. נוטים יותר לפרש את החורבן לא פורענות שבאה על היהודים אלא כתוצאה של ניהיליזם אנושי-כללי («הנאציזם לתוכנו»), היינו, מגביהים אותו או מעמיקים אותו כדי חזיון כללי ועל ידי כך מטשטשים את צרת ישראל שבו, שאמנם היתה גם צרת העולם. כוחה הנמרץ והממריץ של מלחמת הקוממיות היה לנחלת ההיסטוריה, ובעיות המדינה הישראלית הן רחוקות ולא קרובות. אמנם נתבעים ונותנים, ונמשכת הדראמטיזציה הכבירה של צרכי ישראל, אבל הנתינה והדביקות נכנסו לדפוס השיגרה, והעיקר — אין בני הדור הצעיר מושפעים מהן במידה הדרושה. בלי הזעזועים שבצורות והרגשת האשמה וההשתתפות בצער ובאבל, בלי געגועים לתרבותה ולמידותיה של העיירה ובלי התחייבות אישית נמרצת לישראל, רואים מנהיגי דור זה את עצמם כאמריקנים הרבה יותר מאבותיהם, ואפילו אלה כבר נולדו באמריקה. הם גם אינטלקטואליים יותר ונימוקי הרגש הקיבוצי אינם חודרים בנקל לליבם. רובם הגדול של בני תקופה זו בארה"ב הם קהל יהודים המבקשים את «זיהותם»: מי אני ומה אני? מה טיבה של היהדות, שאני חבר באחת מכנסיותיה או אני חבר בה? מה הן שייכותי לעם היהודי ויקתי לעברו ולעתידו? רבים חיים במתיחות של בקשת הוודאות, רבים נוה להם באי-ודאות נעימה. רובם ככולם מבקשים «עומד» (Status) בחברה האמריקנית וסימניו של עומד זה לפי מעמדם בחברת הרווחה. מכאן הזיקה לאספנות, לנסיעות לחו"ל, לתיאטרון, לדברי אמנות, לספרות, לחינוך גבוה, לפילנתרופיה ועוד. התוצאה: מבקשים «זיהות» יהודית בלא היזק ל«עומד», ולהפך — כדי לסייע לו, מין זיהות בלי שוני, דבר והיפוכו, ועל כל פנים — מין ריבוע העיגול של התייחדות בלי התבדלות. אבל על שאיפה זו עוד נעמוד להלן. לפי שעה ניתן בתקופה זו, שבה אנו חיים, עשרה סימני-היכר מובהקים. התקופה עומדת על רמת ההישגים של קודמתה ומסתייעת בהם, אבל טיבה נבדל משום התכונות האלה:

- א. רווחה יחסית והשכלה פורמאלית גבוהה יותר, שהיא כלי וערובה לרווחה נוספת, וכל הכרוך בהן.
- ב. מתרבים נישואי התערובת, ולא כמחאה נגד היהדות ואף לא כתוצאה של נחיתות או כרצון לרדוף ממון, כבוד או «עומד» גבוה יותר, אלא כחזיון של הסתגלות-ממילא לסביבה וכביטוי לסינקרטיזם דתי וגם לאומי.
- ג. ירידת התנועה הציונית, שנתבעת ואינה נותנת, לא במגביות, לא בעלייה לישראל ולא בחינוך, והתרקמות יחסים חדשים למדינת ישראל.
- ד. הפורמאליזציה של האמונה, הכיוון להבלטת הצד האוניברסאלי והצורני שבדת ישראל (הצורני לאו דוקא על ידי קיום מצוות), מסגרות קטועות, חלקיות, שוקדות על קיומן לעצמן ובתוך עצמן ומאבדות את החזות של «כלל ישראל».
- ד. גידול מניין הלומדים מבחינת הכמות במסגרות החינוכיות של המוסדות היהודיים והעדר עלייה מבחינת האיכות; העדר מורים ללימודי היהדות הוא ביטוי להעדר הרצון המושכל בחינוך יהודי ראוי לשמו.
- ה. אינטגרציה בחיי אמריקה של בני הדור השני, השלישי והרביעי.
- ו. «התקבלות» יחסית והעדר אנטישמיות ואפוליות בצורה בולטת לעין פותח

שערים רחבים להתבוללות, ובעקבותיה — לטמיעה גמורת.

ז. השתתפויות עירנית במלחמה לזכויות הכושים — „במהפכה האמריקנית“; הראדיקאליזם היהודי לשעבר נכנס עכשיו לתוך מיסגרת קיבוצית מאורגנת ונעשה „מכובד“; אמנם יש עוד ראדיקליזם שמאלני מחוץ למסגרת זו וגם צומח ראדיקאליזם ימני ולאו דוקא בקרב האינטליגנציה היהודית בלבד אלא בקרב בני „בעלי בתים“.

ז. התארגנות למופת של הפדראציות לצרכי הצדקה; הן המוסד המאורגן ביותר ומעין הנהגת כל הקהילות — „מוסד גג“, ורוב המעשים והתכניות של כל יהודי המדינה תלויים בהן, אם במישרים ואם בעקיפין; מחסור במנהיגים ובעלי מקצוע במוסד זה, ובעיקר — מחסור בבקיאים בחיי היהודים באמריקה ובעולם כולו.

ט. מבקשים את „הזיהות“ היהודית בשביל צר מאד, שיהיה מפריד ומחבר כאחד; בעיני הנכרים אין הבדל בין שלשת הזרמים בדת יהודית אלא הזיהות היהודית בולטת, ו„ישראל ערבים זה לזה“, בין שהם אורתודוכסים ובין שהם ריפורמיים.

י. מלבד בקורת חריפה של אינטלקטואלים מתנכרים צומחות תיאולוגיות קיצוניות המביעות את סימני ההיכר הנ"ל, מפרשות את התכונות ומצדיקות אותן. הן מעלות דמות של העם יהודי, עברו ועתידו, בלא זיקה למסורת של „כלל ישראל“. יש גם כמה תיאולוגים עוינים למדינת ישראל ולציונות. בקורתם לובשת איצטלה של יהדות; „היהדות“ נעשית למין מוך אוטם אזנים מלשמוע את שוועת העם היהודי לדורותיו.

ב. הרכב מקצועי והשכלה גבוהה

בעקבות השגשוג הכלכלי לאחר מלחמת העולם השניה בארה"ב הצליחו בניהם ובני בניהם של המהגרים היהודים לעלות בסולם הכלכלי והחברתי אל שלב של רווחה יחסית ועדיין הם מטפסים ועולים, בעיקר בכוח התקדמותם בהשכלה המקצועית והטכנית. בשום פנים אין להיתפס לשיגרת הדעה, שהיהודים עזבו כולם את העבודה בבתי החרושת וכאלו נעשו כולם או רובם „עצמאיים“, בעלי עסקים או בעלי מקצועות חופשיים. בין שמקוננים או מקטרגים על די-פרולטאריזציה מהירה וכללית זו ובין שמתפארים בה, יש להקדים ולבדוק את ההנחה עצמה, שאמנם יש כאן דיפרולטאריזציה. מן הראוי גם לשים אל לב, שתהליכי המשק בתקופת האוטומאציה שינו את מושגינו על פרולטאריזם עובד, על עבודה גופנית בכלל, על הייצור, על התיווך, על הארגון ועל ההון ועל כוחה של הטכניקה ועל מקומם של כל אלה בתהליכי הכלכלה ובחלוקת הרכוש.

במידה שניתן להשיג חומר סטאטיסטי על הרכבם המקצועי של היהודים, הוא מעיד עדות מפורשת, שהפרולטאריזם היהודי לא פחת במידה ניכרת, שלא כמקובל על רבים, בין יהודים ובין נכרים. רוב מנינה של האוכלוסיה היהודית עדיין הם מקבלי שכר ומשכורת. כן מעידה הסטאטיסטיקה, וכן אנו למדים ממחקריהם של מרשאל סקלאר, בן זליגמאן, נתן רייך ואחרים. אפשר שההרכב

המקצועי של היהודים בניו-יורק אינו טיפוסי לשאר כל הערים והעיירות, אבל מכיון שבמטרופולין זו יושבים כ-40 למאה יהודים, ויש סבורים כ-45 למאה חשובה ביותר ידיעת הרכבם. והנה חקרו ומצאו, שבשנת 1958 היו מבין כל יהודי ניו-יורק 28 למאה פועלים מקצועיים ושאינם מקצועיים, ו-31.5 למאה עובדים „בעלי צווארון לבן“, כלל העובדים איפוא היה 59.5 למאה. רק אחריהם באים מנהלי מפעלים ומפרנסים עצמאיים, כגון בעלי עסקים. במקום האחרון עומדים בעלי מקצועות חופשיים. לא הרבה יותר משליש כל המתפרנסים היהודים איפוא אינם עובדים בשכר או במשכורת, הרבה פחות ממה שרגילים להניח. זאת ועוד: גם בעלי המקצועות החופשיים אינם כולם עצמאיים אלא יש ביניהם שכירים לא מעטים הן בשירותי הציבור, במשרדי העיריות והממשלות, והן במשרדים פרטיים. אמנם בניהם של החייטים והמגהצים יצאו מתעשיית ההלבשה ונכנסו למקצועות שיש בהם יותר פרנסה בריווח, כגון לתעשיית המכונות ותיקונין ולמקצועות האלקטרוניקה למיניהם, אבל בעיקרו של הדבר, לפי הרכבם, נשארו במחנה הפרולטארי. מרובה חלקם בשירותים, בספרות, במכוני הקוסמטיקה, בזבנות, בעסקי הטבק למיניה, ברוקחות ובמוסכים. בשאר כל המקומות ההרכב דומה, אף כי יש להניח, שמספר המתפרנסים העצמאיים מרובה שם יותר.

אחת הסיבות למיעוט הזדקרותם של היהודים כזבנים, כפקידים, כסוחרים וכאנשי בינים למיניהם נעוצה בעובדה, שמנין העוסקים במקצועות אלה הלך ונתרבה בארה"ב, ככלל חברה טכנולוגית מודרנית, והעבודה הגופנית נתמעטה בשיעורים הגונים. לפני זמן קצר השתווה בארה"ב מנין העובדים „בעלי הצווארון הלבן“ למנין הפועלים והאכרים, ועכשיו הוא עולה והולך. החברה המודרנית לא נתפלגה לפרולטאריון עובד, מידלדל והולך, מכאן, ולקאפיטאליסטים מתעשרים והולכים, מכאן, שלא כתורת מארכס. היהודים הגיעו לרווחה יחסית מפני שמקצועות עבודתם משתלמים יפה יותר והם ובניהם למדו מקצועות חדשים, המפרנסים ביתר רווחה. מבין כל המכניסים 10.000 עד 15.000 דולאר לשנה בארצות הברית מהווים היהודים 19 אחוז בקירוב בעוד שהפרוטסטנטים מהווים רק 5 אחוז, הקאתוליים כ-4.5 אחוז. אבל בהכנסה השנתית שלמעלה מ-15.000 דולאר מרובים הפרוטסטנטים הרבה יותר מן היהודים ומשאר כל הקיבוצים שבמדינה. חברות התעשייה והמסחר והבנקאות הגדולות עדיין נעולות בפני היהודים במידה מרובה.)

בין הגורמים לעליה הכלכלית ותוצאותיה כאחת יש למנות את מידת השכלתם הפורמאלית של היהודים העולה מדי שנה בשנה. בשנת 1960 היו כבר רובם של ראשי המשפחות היהודיות גומרי בית ספר תיכון — 61 למאה, וחלק ניכר שביניהם גמר חוק לימודים בקולג' — 22 למאה. אצל הפרוטסטנטים היו השיעורים 39 — בית ספר תיכון, 8 — קולג', אצל הקאתוליים 38 ו-7. זהו הבדל ניכר מאד. ויש ליתן את הדעת על בני הדור היהודי הגדל עכשיו. בעוד שבשנות העשרים למאה שלנו היו רק כ-75 אלף סטודנטים יהודים בקולג'ים ובאוניברסיטאות, ובשנות החמישים כ-275 אלף, הנה מונים היום כ-300 אלף.

היהודים הם עכשיו 17.5 אחוז מכל בעלי המקצועות החופשיים שבארה"ב, ומנינם במקצועות אלה מתרבה והולך. הרכב זה משנה באמת את פני כל הקיבוץ היהודי במדינה זו, ותוצאותיה מרובות בכל תחומי העשייה והיצירה, וכל הצופה לעתיד חייב ליתן עליו דעת רחבה.

ג. נישואי התערובת והסינקרטיזם המודרני

המימצאים של חקירת אריך רוזנטאל בענין נישואי התערובת («ספר השנה ליהודי האמריקני», 1963), המוכיחים במפורש שבדור המהגרים הראשון מגיעים הנישואים המעורבים לכדי 1.4 מכל הנישואים של יהודים, בדור השני — ל-10.2, ואילו בשלישי — עד כדי 17.9 ושבמדינת איובה היו 42.2 מכל נישואי היהודים נישואי תערובת בשנים 1953-1959, עוררו את הדאגה החמורה, ש«שאלת היהודים» באמריקה, עומדת חלילה, «להפתר»-להיפטר בדרך זו. על מימצאים אלה נוספו כמה וכמה מחקרים (גורדון, כהנמאן, סקלאר ואחרים). הבעיה נידונה עכשיו בהרחבה. הן בדפוס והן בעל פה, מתוך הבהלה שב«הלם» וגם מתוך יישוב הדעת שלאחריו. רבים הופכים בה לכאן ולכאן, רואים ומראים באצטגנינותם את סיכויי של הקיבוץ היהודי בארה"ב לאריכות ימים, שואלים לנתיבותיו ומתדיינים מה לעשות לו. יש טוענים על המימצאים של החוקרים, שאין הללו מדויקים כל צרכם, שיש בהם הפרזה, שהדוגמאות שנבחרו לצרכי המחקר אינן טיפוסיות, ואין הפורענות קשה כל כך. אבל הכל מודים, שיש כאן אותות מברשים רעה גדולה, יתר על כן: הרעה עצמה ממשמשת ובאה וכבר אנו בתוך-תוכה.

מתוך כל אותה פרשה נעמוד כאן רק על כמה חזיונות טיפוסיים, שאנו מוצאים בהם ענין מרובה ביותר. נדון להלן בקצרה בגורמי המחלה, בגופה ובסימניה המובהקים.

1) הנזק לגוף הקיבוץ היהודי ולנשמתו בולט לעין, ואין צורך להרחיב עליו את הדיבור, בעיקר כשיודעים שרוב הילדים הנולדים למשפחות מעורבות גדלים בדת האחרת. כן אין צורך לומר, שיש כאן פגיעה קשה בעם היהודי, בדורי דורות של שומרי משמרת האומה ותורתיה, בגידה בקדושים והמעונים, יציאה מכלל תולדות ישראל, ויש כאן גם פגיעה במוסד שנקרא נישואים ומשפחה, אף בדבק המשפחתי של הנכרים בכלל זה. אבל עדיין לא הושם לב כראוי לגורמים לנישואי התערובת בימינו בארה"ב ובכמה ארצות מערב אירופה אחרות, והם גורמים חדשים — כן נראה לי — לא היו כמותם, ובוודאי לא פעלו במידת אינטנסיביות כזו, בדורות הקודמים. קודם כל עלינו לדעת מה אינם הגורמים הממריצים לנישואי תערובת. סקלאר כתב על כך מאמר מעניין ב«קומאנטרי», אפריל 1964. מתברר, שהמניעים של בני הדור השלישי והרביעי אינם מחאה כלפי ההורים, קנטוריה או שנאה. אין רצון לברוח מן המשפחה היהודית או לפרוץ את חומות היהדות מחמת נחיתות או מחמת סיכסוך קשה עם האבות או עם מסורת האבות. אף אין כאן בריחה מדעת מפני פגעי האנטישמיות ומקיפוחי

אפילו. נעדר זדון הלב של המשומדים בדורות הקודמים להשחית ולחבל מתוך התרעומת ופצעי הלב האוהב הנכזב, שאהבתו נתגלגלה בשנאה קשה ומרה. חסר גם התמריץ של הרדיפה אחרי הממון או הכבוד, כשנחסמת לפניה הדרך בתחומי הקיבוץ היהודי. אין מבקשים לזכות ב"עומד" גבוה יותר על ידי נישואי תערובת. שכן אין נכנסים דוקא לכנסיה הפרוטסטנטית המכובדת ביותר (האפיסקופאלית). כללו של דבר: השייכות ליהדות אינה מכשול לצעירים בדרכם העולה מעלה מעלה, ולא בהם גלחמים. על כל פנים, כך ניתן לומר בוודאות על רובם. המחסומים לעלייה הוסרו, ולא מעט על ידי מאמציו של הקיבוץ היהודי עצמו. אלא שנשארו פיתויים, שכללם עולה לסינקרטיזם דתי ולאומי.

(2) הסינקרטיזם כך טבעו שהוא משתחוה לאלים רבים בלא הבחנה ובלי כל עמדה פסקנית-דוגמית. אין הוא דבק בשום אמונה דביקות שבכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך, ואפילו אין זו דביקות שבקנאות. נוח לו בפושרין נעימים, בלא התלהבות של חסידים ובלא דחיה צוננת, לא "לתיאבוק" ולא "להכעיס". בדור של "לאחר האידיאולוגיות", כשנסתם והולך הגולל על תורות, המטילות מצוות מוחלטות, משום שהללו גילו את קלונן ברבים ונעשו פלסתר ואחרות עדיין לא קמו במקומן, אין אדם "נהרג" על קדושת שמה של שום אלוהות. בהיכלו משמשים כל האלים, ולפחות כמה מהם, בערבוביה של לא-איכפת, ואין הכל נחשב בעיניו כאין כנגד עשיית רצון קונו במסירות הנפש. המצוות ניתלות בלב, והלב חומד ומתאוה וגם שוקל ומברר, דוחה ומקרב לפי צרכיו ומשתדל להטיל פשרה ולא מחלוקת בין האלים היריבים, למען שלומו ונחת רוחו.

(3) אין הסינקרטיזם עולה לגדולה אלא בחברה "הלניסטית" היא החברה "הפתוחה", העירונית, האלמונית ורבת היחסים, שבה הותעקו מוקדי ההתעניינות אל היחיד וצרכיו, העולים לחשבון הגדול של כלל כל הערכים והמשפיעים על כלל כל הערכים השפעה מכרעת. רוב חינוס וחסדם של אלי האהבה והאושר, המדע הנסיוני, הפרגמאטיזם והנאווינות קוסמים לצעירים הבאים בנישואי התערובת. האווירה השיוויונית בקולגים שבחברה האמריקנית הפתוחה מטשטשת את רצון ההתבדלות, והדעת הנייטרלית הנקנית בהם מפרכת בתחומי המדע, הספרות והאמנות את השאלה על מה להתבדל. משל יפה לסינקרטיזם זה הוא המעשה באשה צעירה, אם לשני ילדים, גומרת קולג', שמת עליה בעלה. היא התאהבה בנכרי, קאתולי, ובאה להיוועץ עם הרב של קהילתה. הרב לא הועיל הרבה. היא נישאה לקאתולי וגם המירה את דתה ואת דת בתה. אבל חודש לפני כן ערכה ברי-מצוה לבנה.

(4) מכיון ששני שלישים בקירוב של כל היהודים בארה"ב הם עכשיו חברים בבתי הכנסיות, והנגע של נישואי התערובת פשה דוקא בימינו, ולא דוקא בין אלה שהם מחוץ לתחומי של בית הכנסת, יש בכך לעג היסטורי מר ביותר. צא וראה: לא המהגרים "המופקרים", "החילוניים" ברובם, שנטשו את בית הכנסת, התחתנו עם הנכרים, אלא דוקא בניהם ובני בניהם, ששבו אל בתי

הכנסיות. יש גם נישואי תערובת (לא עם גר או גיורת) שהרבנים, בעיקר הריפורמיים, "מסדרים קידושין" ואוצלים עליהם את ברכתם, על פי רוב תחת לחץ ההורים, כשהללו הם פרנסים נכבדים, או אפילו ולא כל שכן — נשיאי קהילתם. אמנם, בדרך כלל מתנגדים ההורים לנישואי תערובת, מתביישים בהם ומשתדלים להניא את לב בנם או בתם מן המעשה, אבל בצרת לבם, באין ברירה הם מבקשים "להכשיר" את הנישואים על ידי חתונה בבית הכנסת. הרב יוסף קליין מראשי הריפורמיים מעיד, ששלושים וחמשה למאה רבנים ריפורמיים עושים כן ומכמה וכמה טעמים: לחץ ההורים, כנ"ל; כדי למנוע מבני הזוג רגשי איבה ליהדות, שכן אם לא יינשאו בבית הכנסת ילכו לכנסיה של בן הזוג הנכרי ויתחברו אליה לכל ימי חייהם; על ידי הנישואים בבית הכנסת מתגברים הסיכויים, שבן הזוג או בת הזוג הנכרים יתגיירו ברבות הימים, והבית יהיה בית יהודי בטומו. הכל סבורים, שמכל מקום יש להציל על ידי כך את ילדי הזוג המעורב, ואמנם כשהצעירים מבקשים מאת הרב, שיכניס אותם לחופה כדת משה וישראל — בנוסח הריפורמי — הם מקבלים עליהם, שיגדלו את בניהם ביהדות. "הוועידה המרכזית של רבני אמריקה" (מוסד הרבנים הריפורמיים הראשי) החליטה עוד בשנת 1909 וחזרה ואישרה את החלטתה בשנת 1947, לאמור: "הוועידה מכריזה, שנישואי התערובת הם בניגוד למסורת הדת היהודית ועל כן חייבים הרבנים האמריקניים לרפות את ידי הרוצים בהם". רוב הרבנים הריפורמיים תופסים את המלים "לרפות את הידים" (discourage) במשמע של להסב את הלב מנישואים כאלה, להניא מהם, משום שמסורת היהדות אוסרתם. אבל יש נוטים לקולא ומפרשים: אין לעודד, יש להביע מורת רוח, להסביר את הקלקלה, אבל אם הרב לא הועיל מאומה, אינו הכרח שימנע עצמו מל"סדר את הקידושין", מפני הטעמים והנימוקים והתקוות שנימנו לעיל. אבל רב העושה כן פעם אחת חזקה עליו שימשיך בכך פעמים רבות, אף כי למורת רוחו, נתבע ומכרך. על פי רוב הוא מנחם את עצמו בעובדה, שאמנם הבנים גדלים ביהדות, שלעתים קרובות מתגייר בן הזוג הנכרי ודבק במצוות יותר מיהודי מלידה, כידוע מדרכם של הכותים כשהללו מקבלים עליהם את מצוות ישראל. ובאמת מתוספים מדי שנה בשנה גרים, הנספחים על בית ישראל לטובה ולברכה, ולא כמספחת. יש גם סיטואציות משונות ביותר, כגון שזוג מעורב מגדל את בניו בשתי הדתות תוך טולרנציה חינוכית גמורה: יגדלו הללו ויבחרו לעצמם דת לפי רצונם והבנתם ואנו נקיים.

הרקע הגיאוגרפי לגידול שבעת המינים בארץ ישראל

מאת מנשה הראל

מ ב א

ראשית התנחלות הקבע של האדם עלי אדמות במזרח הקדמון, היתה בעמקי הנהרות. עמקי הנהרות נחשבים כמקום ריכוז אדמת סחף פוריה וכמקום זרימת מים רבים המנוצלים להצפת שטחי המזרע הנרחבים, המאפשרים מחייה וישובי קבע לאדם. עמקים פוריים אלה במזרח התיכון, הידועים בשם „הסהר הפורה“, ואשר בהם התפתחה ראשית התרבות האנושית הם: עמק הנילוס ועמק הנהרניים. גם במזרח הרחוק נמצאו עקבות ישובים עתיקים, בעמקי האינדוס והגאנגס בהודו, והואנג-הו וינג-זה-קיאנג בארץ סין. בעמקים נרחבים אלה, התפרנס האדם בכבוד ממשלות יד הכולל דיג, ציד, ובעיקר חקלאות השלחין.

ארץ ישראל לעומת ארצות הנהרות, אינה שופעת מים חיים רבים, והחקלאות נתונה בה בחסדי שמים כנאמר: „כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה, לא כארץ מצרים היא אשר יצאתם משם, אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק. והארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה, ארץ הרים ובקעות למטר השמים תשתה מים“ (דברים י"א, י"א). לפיכך, עבודת האדמה בארץ היתה כרוכה במאמץ ויזע, בעמל רב ובתלאות רבות, כי הרי הארץ הם טרשיים ברובם, ובימי התנחלות בני ישראל, היו רובם ככולם מיועדים, ואילו מישורי הארץ שמצפון ליפו, דהיינו השרון וחוף עכו, ועמקיה, דהיינו עמק יזרעאל ועמקי הגלילים היו ביצתיים.

אולם יתרונה של הארץ על ארצות עמקי הנהרות הוא בכך, שהארץ שוכנת לחוף הים התיכון ועל סף המדבר, ואקלים צפון הארץ הוא „ים-תיכוני“, דהיינו כמות גשמי החורף בה, מספקת כדי לקיים חקלאות בעל. מעלה זו גרמה לכך שבארץ ישראל גידלו את שבעת המינים החשובים, שהם: חיטה ושעורה, גפן, תאנה ורימון, זית שמן ודבש, אשר חלק מהמינים האלה לא ניתן לגדלם בארצות הנהרות, משום תנאי האקלים החם.

יתרונה השני של הארץ היה בשל המבנה הרב-גוני שלה, אשר בה קיימים מישורים ועמקים, גבעות והרים, רמות ובקעות בשטח מצומצם ביותר. מבנה רב-גוני זה גרם לרב-גוניות גם בתנאי האקלים. רב-גוניות זו גרמה לעושר רב בתנובת הארץ, שהיתה נמשכת בכל העונות: באביב, בקיץ, בסתיו ובחורף גם יחד, עד כדי כך שעונה חקלאית הדביקה את רעותה ופרי נצמד אל רעהו בחבליים השונים של הארץ. ביטוי ממצה לעובדה אקלימית-חקלאית זו ניתן במשנה שביעית ט' שנאמר: „שלוש ארצות לביעור, יהודה ועבר הירדן והגליל. ושלוש שלוש

ארצות לכל אחד ואחד: גליל העליון וגליל התחתון והעמק... וביהודה ההר שפלה והעמק... ולמה אמרו שלוש ארצות, שיהיו אוכלים בכל אחת ואחת עד שיכלה האחרון שבה". החלוקה המשולשת הזו בין ההר, הגבעות והעמקים מסבירה לנו את תנאי המבנה האקלים ועונת הבשלת הפרי בהם: בעמק החם גידלו הקדמונים פירות בכירים, בחבל הגבעות החמים, פירות מאוחרים יותר, ואילו בהר הרם והקריר ניתן לגדל פירות אפילים. גם תנאי גידול השלחין היו טובים ביותר בעמקים הברוכים במקורות מים חיים.

על ברכת תנובת השדה, שהיא תוצאת רב-גוניות מבנה ואקלימה של הארץ אנו למדים מספר ויקרא לאמר: „ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יכולה ועץ השדה יתן פריו. והשיג לכם דיש את בציר ובציר ישיג את זרע ואכלתם לחמכם לשובע וישבתם לבטח בארצכם” (כ"ו, ד"ה).

הארץ היתה גם טובה ונוחה לגידול המקנה, כי ארץ ישראל היתה מוקפת מדבריות: בדרומה — הנגב, ובמזרחה — מדבריות יהודה והשומרון. מדבריות אלה שימשו כמקום מרעה נרחב לגידול הצאן, וכן גם הרי הארץ המיוערים והמוצלים שימשו כר נרחב לגידול הבהמה הדקה. את הבהמה הגסה גידלו הקדמונים במישורי הארץ ובעמקיה הביצתיים בעיקר.

כך הושלם המעגל הכלכלי הרב-גוני והמבורך של הארץ, בהשוואה לארצות הנהרות המוגבלות בתנובתן. לא בכדי נקראה הארץ בשם „ארץ זבת חלב ודבש” או ארץ שבעת המינים.

ייחוד המינים החשובים

מעניין לציין שאין חשיבות שבעת המינים שווה הן מבחינה מזונית, הן מפאת ממדי גידולם בארץ, ובעיקר אין הם נזכרים במדה שווה במקרא. שלוש המינים החשובים ביותר הנזכרים תכופות במקרא הם: הדגן (חיטה ושעורה) התירוש והיצהר. כגון, „ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ואספת דגנך ותירושך ויצהרך” (דברים י"א, יד); „ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ ורוב דגן ותירוש” (בראשית כ"ו, כח); „ויין ישמח לבב אנוש להצהיל פנים משמן ולחם לבב אנוש יסעד” (תהלים ק"ד, טו) וכו' וכו'.

אם כן מה טעם היה לייחד את שלוש המינים האלה דווקא.

מסתבר שבראש ובראשונה, בשלושת המינים האלה מצויים שלושת אבות המזון החשובים, אשר בהם טמון יסוד התפתחותו היציבה של האדם, שהם: החלבונים, הפחמימות והשומנים. מאידך גיסא, הערך המזוני הקיים בתאנה, ברימון וכדבש קיים גם בגפן.

חשיבות גדולה שנייה להם, ששלושת המינים האלה ניתנים להשתמר לתקופות ממושכות, בתנאי האקלים החם של הארץ. כי כידוע קיים היה בארץ גם שומן מן החי אם מחלב המקנה או מאליות ושומן הצאן והבקר. אולם שומן זה, אינו ניתן להשתמר בתנאי אקלים הארץ לעת ארוכה ולעתים הוא היה עשוי לגרום לקקול הקיבה ולהרעלתה. משום כך ערכו של שמן הזית היה מיוחד במינו.

ואחרון, אלה הם שלושת המינים העיקריים שנשתמרו על ידי המלכים שנתבצרו במבצרים ובמצודות, ושימשו אותם בעת מלחמה ומצור. על רחבעם מלך יהודה נאמר: „ויחזק את המצורות ויתן בהם נגידיים ואוצרות מאכל ושמן ויין“ (דברי הימים ב' י"א, יא). ואכן, מוצאים אנו כיום בחפירות הארכיאולוגיות של כל עיר מלוכה מבוצרת: ממצורות לדגן, וכדים גדולים לשמן וליין. ערכם של השמן והיין עלה כמה מונים במזרח התיכון, משום שבארצות הנהרות לא ניתן היה לגדל גפן חזית, והתירוש והיצהר של ארץ ישראל שימשו ליצוא לארצות חוץ, כעדותו של הושע על בני אפרים: „וברית עם אשור יכרותו ושמן למצרים יובל“ (י"ב, ב). עובדה זו גרמה לכך שהיתה עדיפות מה למלכי יהודה וישראל על מלכי אשור, בבל ומצרים בימי מלחמה, כי לאויב חסר מזון משתמר בתנאי אקלים הארץ לאספקת חילותיו. זו היא גם אחת הסבות להתגרותם של שליטי מדינות הנהרות במלכי יהודה וישראל למלחמה. רישום מאלף על תנובת הארץ אנו קוראים במגילת סנהאית המצרי בתארו את ארץ ישראל, הארץ בה ישב, שהיתה מלאה כל טוב: „תאנים בה וענבים, ויין רב ממים, דבשה למככיר ושמנה לרוב, וכל פרי על עצייה, וכל תבשיל יבושל בחלב“.

מקומות גידולי פרי הארץ

על מקומות גידול פרי הארץ ניתן ללמוד, הן מהמבנה הגיאולוגי של הארץ, דהיינו טיב סלעי הארץ וקרקעותיה, והן מתנאי אקלים הארץ, ובמיוחד מספר דברי הימים א' אשר בו נזכרים שריו הכלכליים של המלך דוד: „ועל אוצרות המלך עזמות בן-עדיאל, ועל האוצרות בשדה בערים ובכפרים ובמגדלות יהונתן בן-עחיהו. ועל עושי מלאכת השדה לעבודת האדמה, עזרי בן-כלוב, ועל הכרמים שמעי הרמתי ועל שבכרמים לאוצרות היין זבדי השפמי. ועל הויתים והשקמים אשר בשפלה בעל חנן הגדרי, ועל אוצרות השמן יועש. ועל הבקר הרועים בשרון שטרי השרוני ועל הבקר בעמקים שפט בן-עדלי. ועל הגמלים אוביל הישמעאלי ועל האתונות יחדיהו המרונותי, ועל הצאן יזיו ההגרי, כל אלה שרי הרכוש אשר למלך דוד“ (כ"ז, כה, לא). מעניין לציין שאף דוד אינו ממנה שרים כלכליים לשלושת המינים הנותרים דהיינו, לתאנה לרימון ולדבש, ולעומת זאת הוא מציין את השקמה. אם כן מה היו התנאים לגידול כל מין וזן הנזכרים ברשימת מינויי דוד.

עבודת האדמה — דגן

גידול תבואה דורש שטחי מזרע נרחבים ואדמה לחה בחורף ויבשה בקיץ. משום כך המקומות האידיאליים לגידול תבואה היו העמקים שמחוץ לתחום הביצות, הרמות השטוחות, ובעיקר מישור החוף הדרומי, דהיינו המישור שמדרום לנהר הירקון, שהוא המישור היחיד בארץ, אשר בו לא היו קיימות ביצות. זה הוא חבל ארץ, אשר בו התנחלו הפלשתים לראשונה ושעושרם הרב בא להם מניצול שטחי המזרע הפוריים בו, ואשר הוא היה שדה המחלוקת העיקרי בין שופטי ישראל ומלכיו ובין הפלשתים.

כיון שהלחם היה המזון העיקרי והיסודי של תושבי המזרח בימי קדם, ולא היה לו תחליף כבימינו, לפיכך נצמדו אוכלוסי ארצות המזרח התיכון לעמקים ולמישורים ולרמות אשר בהם היבול העיקרי היה התבואה, ואילו ההר היה מונח ועזוב, כי השולט על אסמי התבואה היה גם השליט על הארץ. לא בכדי מתנחלים התושבים הקדמונים של הארץ, דהיינו הכנענים ונאחזים בעמקי הארץ ובמישוריה במלוא כחם ואונם, ואילו בני ישראל היה עליהם להיאחז תחילה בהר הטרשי הגידת והרם, ולפיכך אף נאמר עליהם „אלוהי הרים אלוהיהם”. עם הגיע עת איחוד השבטים, התגברו העברים על אויביהם הכנענים, הפלשתים והמדיינים שוכני ושליטי עמקי הארץ ומישוריה, ועל ידי איחוד המישור, העמק וההר ורציפות הישוב הישראלי בהם, ניתן גם האות לעצמאות מלכות ישראל. לפיכך, גם השר הכלכלי-הקלאי הראשון והחשוב אשר לדוד היה הממונה על מלאכת השדה ועבודת האדמה.

פרי הגפן

חשיבות פרי הגפן היתה רבה משום השימושים הרבים בו. ענבי הגפן שימשו למאכל בהיותם טריים, אולם ערכם המזוני היה גדול בעיקר, משום שאפשר היה להכין מהם צמוקים הניתנים להשתמר אף בתנאי מדבר (שמואל א' כ"ה, יח), והוא אף היה משמש כ"מנת ברזל" בעתות מלחמה, כאשר קרה במלחמת דוד בעמלקים: „וימצאו איש מצרי בשדה ויקחו אותו אל דוד ויתנו לו לחם ויאכל וישקוהו מים. ויתנו לו דבלה ושני צמוקים ויאכל ותשב רוחו אליו, כי לא אכל לחם ולא שתה מים שלושה ימים ושלושה לילות” (שמואל א' ל', יא-יב). שימוש נוסף בענבים היתה הכנת המרקחת, שהיתה כמאכל תאוה לאנשי המזרח, ומילאה אף את מקום הדבש, כפי שזה נהוג אף כיום בארצות המזרח.

השימוש החשוב ביותר של הגפן היה בתעשיית היין, כי התירוש כאמור היה מצרך חיוני ביותר, שניתן היה לשמרו בכדי חרס לימי שלום ולימי חירום. מאידך גיסא, מהיין הכינו הקדמונים חומץ שהיה שימושי ביותר הן משום ששימש כתבלין למאכל, כי היה גורם לתיאבון על ידי כך שהיה מעורר את מיצי הקיבה בימי השרב הרבים בקיץ, והן משום שבו היה אפשר לשמר את פרי הגפן.

אם כן, משום חשיבותו המיוחדת של פרי זה, דוד ממנה שני שרים, האחד על הכרמים, והשני על אוצרות היין דהיינו הגתות היקבים והתירוש.

הגפן סבילה לחורב ולקרע שאינה עמוקה, כי גדלה אף בהרים דלי קרקע, משום ששורשיה ויונקותיה מתפשטים בשדה ואינם חודרים לעומק האדמה. לפיכך הגפן גדלה באדמת קירטון שאינה אוצרת בחובה מים רבים כגון בגבעות השפלה או בהרים הטרשיים ודלי הקרקע כהרי יהודה, חלק מהרי שומרון והרי הגליל. סבילותה לחורב גדולה עד כדי כך שניתן היה לגדלה במישור החוף של צפון הנגב ובהרי מואב שבגבול המדבר (במדבר כ"ב, כד).

בעלות בני ישראל לארץ, הם התנחלו תחילה ונאחזו בהר המיוער הטרשי חסר הקרקע, והדל בשדות מזרע נרחבים. הם התיישבו בחבלים חסרי מקורות מים חיים, כי עיקר המעיינות נובעים בעמקי הארץ בקעותיה ומישוריה. על כן

נאלצו מתנחלי ההר להחליץ למען ברוא היער, כשם שעשו זאת בני יוסף בבואם ליהושע לדרוש ממנו קרקע להתנחלות כנאמר: «ויאמר אליהם יהושע, אם עם רב אתה עלה לך היערה ובראת לך שם בארץ הפריזו והרפאים כי אין לך הר אפרים... כי הר יהיה לך, כי יער הוא ובראתו והיו לך תוצאותיו» (יהושע י"ז, טו, יח).

המצאה שניה של מתנחלי ההר העבריים היתה, חציבת בורות מים, כי תושבי ההר לא יכלו להתקיים ללא בורות מים, כנאמר: «ואכלו איש גפנו ואיש תאנתו ושתו איש מי בורו» (מלכים ב' י"ח, לא). אולם חציבת הבורות היתה כרוכה בבעיות נזילה, כי סלעי הרי הארץ שברובם הם סלעי גיר קשים, סדוקים הם ומחלחלים את המים הנאגרים בבורות, כפי שדימה זאת ירמיהו בנבואתו: «אותי עזבו מקור מים חיים, לחצוב להם בארות, בארות נשברים אשר לא יכילו המים» (ב', יג). לפיכך בני ישראל היו הראשונים, שכורח המציאות בהר הביאם להמצאת שיטת טיוח הבורות בסיד, כמשל הנזכר במשנה: «בור סוד שאינו מאבד טיפה» (אבות ב', ח).

אולם המפעל החלוצי הגדול ביותר בהר, שנעשה על ידי בני ישראל המתנחלים בו היה, בנין המדרגות. בעית ההתנחלות בהר אינה להוציא לחם מן הארץ בלבד, אלא אף להוציא אדמה מן הסלע, כי ההר מטבעו הוא טרשי ותלול, חסר שטחי קרקע נרחבים, כי אלה נגרפים מן הרמות ומדרונות ההרים ושוקעים בגיאיות ובעמקים, או נסחפים דרך הגיאיות אל הים. לפיכך צורך החיים בהר, הביא את בני ישראל, להמצאת שיטת בנין טרסות, דהיינו בנין מדרגות במדרונות ההרים, על ידי עיווק וסיקול מפרכים, כדי למנוע סחף קרקע ויצירת יש מאין. עדות לכך הן עשרות אלפי המדרגות בהרי יהודה ובהרי שומרון והגליל, ובמיוחד ביובלי נחל שורק שממערב לירושלים. משל הכרם של ישעיהו הנביא הנו עדות נאמנה לגידול נרחב של הגפן: «כרם היה לידידי בקרן בן-שמן. ויעזקהו ויסקקהו ויטעהו שורק, ויבן מגדל בתוכו וגם יקב חצב בו» (ה', א"ב). ואכן בהרי ירושלים ובמיוחד ביובלי נחל שורק אנו מוצאים כיום אלפי מדרגות שלא נעבדו ולא נמצאו כשימוש מאז ימי בית שני. נראה שנחל שורק שמשמעות שמו היא גפן משובחת, ואשר בו מרוכזות מירב מדרגות הגפן שבאזור ירושלים, היה ערש גידול הגפן והתירוש. על חשיבות גידול זה בהרי יהודה אנו למדים מברכת יעקב ליהודה המדגישה את טיב ושפעת הגפן ואת גזעיה העבים, שמפאת גודלם והשתכחותם ניתן היה לקשור אליהם את בהמות השדה ככתוב: «אוסרי לגפן עירו ולשורקה בני אתונו, כיבס ביין לבושו ודם ענבים סותה. הכלילי עינים מיין ולבן שיניים מחלב» (בראשית מ"ט, יא"ב). עדות ארכיאולוגית חשובה, היא מציאותן של מאות גתות חצובות בסלעי ההרים בין המדרגות, המחזקות את הדעה, שאכן בטרסות אלה גידלו את הגפן בעיקר כנזכר בנחמיה: «בימים ההמה ראיתי ביהודה דורכים גתות» (י"ג, טו).

ערכם הרב של שני המינים הנזכרים — הדגן והתירוש — היה מעולה, כי הם נזכרים תכופות במקרא, בכפיפה אחת ובהדגשתם מבין כל המינים. הדגן

והתירוש מסמלים את תקופת הזוהר והעושר של הארץ, כנאמר בספר משלי
 „וימלאו אסמיק שבע ותירוש יקביך יפרוצו” (ג', י).

פרי הזית

גם הזית נמנה על מבחר פירות הארץ, כי גם על מצרך חיוני זה ממנה
 דוד שני שרים: האחד על פרי הזית והשני על שמן הזית. אולם שלא כגפן, הזית
 נזכר בספר דברי הימים במקום גידולו, דהיינו בשפלה.
 הזית הוא צמח ים־תיכוני טפוסו כגפן, אולם הוא אינו סביל כגפן לתנאי
 חורב וקרה. הזית יונקתויו הרכות אינן מסוגלות להכות שורש בסלע הקשה, לפיכך
 הוא גדל מטבעו על אדמת סלע קירטון פריך, או בעמקים ובמישורים הברוכים
 באדמה עמוקה. סלעי קירטון פריכים נמצאים בקנה מידה נרחב ביותר בשפלה,
 הבנויה רובה ככולה גיר רך. עדויות מקראיות לכך הם נדודי שמשון בכרמי
 תמנתה שבשפלה ומעשה נקמתו בפלשתים אויבי ישראל כנאמר: „ויבער מגדיש
 ועד קמה ועד כרם זית” (שופטים ט"ו, ה) או ברכת משה שנאמר בה על נחלת
 שבט אשר שבחוף הגליל: „יהי רצוי אחיו וטובל בשמן רגלו” (דברים ל"ג, כד).
 סלעים קירטוניים רבים קיימים גם בהרי שומרון הצפוניים־מערביים, אשר מהם
 כאמור היה יצוא השמן למצרים (הושע י"ב, ב). ההר הקירטוני היחיד בהרי יהודה
 הוא הר הזיתים שממזרח לירושלים, ואכן שמו מסמל את תפקידו כי ההר כולו
 היה נטוע כרמי זית, וממנו נלקח השמן למשחת קודש ולהמלכת מלכים.
 עדות ארכיאולוגית חשובה לגידול הזית בשפלה היא, מציאותם של עשרות
 בתי בד עתיקים בגבעות השפלה.

ארץ ישראל נשתבחה ברב־גוניות מבורכת, ובה ניתן היה לגדל כל פרי
 שדה וגן וכל סוגי הבהמה שניתן היה לגדל במזרח התיכון. הגורמים לכך הם
 שבארץ קטנה כארץ ישראל נמצאים שלושה סוגי אקלים: „ים־תיכוני” „ערבתי”
 ו„מדברי”, המאפשרים ומעודדים גידול זנים וסוגים רבים של תנובה. המבנה
 הרב־גוני של הארץ דהיינו, מישור, גבעות, הרים, רמות ובקעות הסמוכים
 והשלוכים אחד בשני, הביאו אף הם לרב־גוניות כלכלית משום סוגי הקרקע
 השונים בהם ולרציפות צמיחת היבולים בתנובת הארץ כנאמר: „ארץ אשר לא
 במסכנות תאכל בה לחם לא תחסר כל בה” (דברים ח', ט). ואכן כושרם ומרצם,
 חריצותם וכוח המצאתם של בני ישראל בהתנחלם בארץ, הביאו את הארץ למצב,
 שהיא הפכה להיות מארץ ישימון, טרשים וביצות, לפנינה כלכלית במזרח התיכון,
 כנאמר: „שכל הארצות יש בוזו מה שאין בוזו ויש בוזו מה שאין בוזו, אבל ארץ
 ישראל אינה חסרה כלום” (ספרי, פרשת יעקב).

הצ"ו למינהו

מאת יעקב צוזמר

(מפנקסו של ישיש)

פרק שני: לזכרו של אפרים דוידזון

חברים לי ומודעים חשובים, ובהם סופרים ומלומדים, לא רק במדינה זו, בארצה"ב שהגעתי לחופיה בחודש אב, תרס"ד, אלא גם בכמה מדינות שבעולם, הישן וגם החדש, ולא-כל-שכן בישראל, לפני כן שהיתי כחדשיים באשכנז ובבריטניה (ובזו האחרונה פירסמתי שני פרקי מסע ב"היהודי" הלונדוני, בעריכת יצחק סובלסקי). ידידים ותיקים וחדשים לי, שאני מתכתב עמם בקביעות זה שנים רבות, חברי מימי הנוער עזבו זו התבל זה מכבר. לשנים הצבתי ציונים בעיתונותנו (ולגב באלאבאן ב"הדואר" ויעקב מלמוד ב"רמה") ואני מתכתב כבר (בעברית) עם בניהם ובני בניהם השוכנים בארצות שונות, ובהן גם בבראזיליה. מבחינה זו אני יחיד בדורי, או בדורותי...

ובין שאר ידידי (וידידות בכלל) ומכירי הרבים במדינת ישראל, שבאתי, וכא אתם בכתובים, חליפות, היו שני אחים חביבים, חוקרים ומלומדים וחוברי חיבורים, ילידי המושבה דומברובני, מחוז סורוקי, ביסרביה. דומברובני היא גם מולדת אבי ז"ל ומקום חינוכו, וגם מולדתם של שני אחי הבכירים ז"ל ומקום חינוכם. אחד מהם היה גם תלמיד ה"ישיבה", הידועה בימים ההם, בקישינב, בירת ביסרביה. אבי ר' גפתי צבי בר' ישראל דוב, עליהם השלום, היה חברו הצעיר של השוי"ב ר' שמואל ווקף ע"ה, שהיה הסב, אבי אביהם, של אותם שני האחים המהוננים שהיו צעירים ממני, והתודעתי אליהם, בכתובים, בהיותי כבר באמריקה. אוי! גם אותם שני האחים החביבים הלכו לעולמם בחודש אחד, הוא תמוז דאשתקד (תשכ"ד). נתקיים בהם הכתוב: "וילכו שניהם יחדיו"... ואתי, הוקן שבחבורתם, עזבו לאנחות ולבכיות...*

אפרים דוידזון, היה הצעיר שבשני האחים הכשרוניים והעסקנים המלומדים. הוא חיבר את הספר הגדול "שחוק פינר", שהוא "אוצר להומור ולסאטירה בספרות העברית, מראשיתה ועד ימינו, עם הקדמה, פתיחות, הערכות ספרותיות, מראה מקומות, הערות והארות ופירושים, מאת... בצירוף רישומי לוואי מאת דוב סדן". הספר הוא פרי עבודה של שבע עשרה שנה, ומכיל יותר מן 1,600 קטעים של "יצירות כתובות במשך אלפי שנים"; והוא מחולק לששה סדרים, ו-516 עמודים. (ואגב: בטופס המוקדש לכותב הטורים, גיוריורק, מנחם אב, תשי"ב) הכתירני בכתר: "מראשתי תופשי העט ליוצאי ביסרביה". האומנם? — המנח ביקר באמריקה בשנת תשי"ב ושהה כאן רוב חדשי הקיץ. ובעוד אני מקדיש לאותו ספר כמה חדשי קריאה, נפשו של "תבן יקיר לנו אפרים" היתה תוססת ומלאה יצירה. כיבדני אחרי עבוד שש שנים לשובו אל ישראל

בספר בידוח חדש בשם "שחוק לישראל", כלומר: למדינת ישראל, הוא "ילקוט לפולקלור, הומור, הווי ובדיחה על מדינת ישראל בחזון ובמציאות, למן תקופת המשיחיות ועד העשור למדינה".

ושוב: בצירוף רשמי לוואי: "בין שחוק לישראל", מאת העילוי הגליצאי, הסופר דוב סדן, וגם בפסוק מפורש בירמיהו (מ"ז, כ"ז): "אם לא הנחוק היה לך ישראל..."

הספר נדפס "בהוצאת ספרים לפולקלור והומור — מטמונים". וחמש מלים אחרונות אלה נדפסו בתוך עיגול, שבתוכו ארגז סגור, רמז ל"מטמונים"... ילקוט חדש זה מכיל בערך 1600 קטעים, מחולקים לשני שערים המפורקים לכ"ב פרקים, המכילים הומור חדש במיוחד על מדינת ישראל, בצירוף רשימה של מקורות לאין ספור, שבהם גם "הדואר" ופיליטוני פרסקי וגם עתונים אידיים. אמנם, אפרים היה "איש חי רב פעלים" מצעירותו. הוא הורה בבית ספר, סבב לשם הרצאותיו ובדיחותיו בערי בסרביה, בוקובינה, ורומיניה, בשעה שזו האחרונה כבשה לה, לפי שעה, את ביסרביה, שרוסיה שדדה ממנה עוד בשנת 1812. ורבה של קישינב, י. ל. צירלסון, היה אז חבר הסינט הרומיני, ואתב"י, תושבי ביסרביה, חשבו בתומם, שכבר יצאו מעבדות רוסיה לחירות (קרי: "עבדות בתוך חירות", כביטוי של אחד העם ז"ל) רומניה...

וכך נשמו לרווחה יהודי ביסרביה, לשנים מועטות, עד שנהפך הגלגל-החזור, ורוסיה השתלטה שוב באיתנה על כל רחבי המדינות שגולה ושללה מאחרים לפני שנים רבות.

אפרים דוידזון פירסם זמירות ופיליטונים בעתונות היהודית שראתה אור באותה תקופה קצרה שבין כיבוש לכיבוש, והם: "אונזער צייט", "בעסא-ראבעער אָנע", "דער קאָנטשיק", "ערד און ארבייט", "פארן אידישען קינד", ו"קרמער שפיגעל" וגם ב"מאָמענט" (שבוואַרשה, פולין).

וכשחזרה רוסיה לאיתנה וכיבושה — נמלט הרוב הגדול של יהודי ביסרביה, אורחיה ופוליטי פודוליה הסמוכה, בעיקר לארץ ישראל, ובהם השו"ב ר' שפטי'ל דוידזון (בנו של ר' שמואל וואַלף שהזכרתי לעיל בשייכותו לאבי ז"ל) וכל בניו ובנותיו — לארץ ישראל ובין הבנים גם שני האחים המצויינים בתורה ובמדע: המנחתים מנחם מנדל ואפרים. אפרים המשיך בסיפורי הפולקלור בעתוני ישראל, גם אחרי פירסום ספרו האחרון: "שחוק לישראל". לפני שלוש שנים קבלתי ממנו חוברת בת 14 עמודים, בשם: "פולקלור של הימים הנוראים", עם י"ז ציורים, מתוך מאסף (שלא נקרא בשם), חוברת זו היא מעין מילואים לשני ספריו: "שחוק פינ" ו"שחוק לישראל". עד היום כשאני מתחיל, כפעם בפעם, לסקור בהם, אינני זו מהם לכמה שעות ארוכות.

והנה אפיזודה מימי ביקורו של אפרים ז"ל באמריקה, והיא: משנת 1932 עד 1957 היה כותב הטורים רגיל לבלות את ירחי-הקיץ בעיירה "בית לחם" השוכנת ב"הרים הלבנים" שבמדינת "ניו-המפשייר", שאין מגיפת השחתת, (הי"י פיורד" בלע"ז) שולטת בה, וגם אני הייתי נענש וסובל באותה מגיפה. (עכשיו אינני מרגיש בחולשה זו...).

ובאותה העיריה הכרתי לדעת את הנדיב, הסופר והעסקן, הטוב והמיטיב לרבים, ובעיקר: בצנטנה, הלא הוא מר שניאור זלמן אש (מחסידי ה"בצרון"), התושב הניו-יורקי, שגם הוא מבלה את ירחי הקיץ בבית לחם, ונתידדנו "לנצח נצחים"...

בקיץ תשי"ב (1952) ביקר, כאמור, המנחה אפרים דווידזון באמריקה לשם הפצת ספרו "שחוק פיגו", ומובן שסר גם לפילדלפיה, והכרנו זה את זה פנים אל פנים, וגם כן נתידדנו "לנצח נצחים"...

והנה בהיותי עדיין, באותו קיץ, מטפס על רוכסי הרים, בסביבות בית לחם, קיבלתי מכתב מאפרים, בו הוא "מבשרנו" שלא הצליח בהפצת ספרו, וכבר הגיע הזמן שיחזור ארצה ישראל, אלא שהכיס ריק...

הצעתי "אותה בעייה" לפני מר ש. ז. אש נ"י, ואחרי מחשבה קלה מצא לה פתרון בתרומתו של מאה דולרים, ששלחתי תיכף לאפרים, וגם זיכה באותה מצווה את השופט גולדשטיין מניו-יורק, שהיה אף הוא אחד מאורחי בית לחם. ועוד נדיב אחד מניו-יורק שבאורחי בית לחם (לצערי שכתתי שמו, והוא היה זקן וחולה וגם מת באותה שנה), ושניהם תרמו עוד מאה וחמישים דולר, ששלחתים תיכף לאפרים בניו-יורק, ולא עוד, אלא שעל פי הצעת מר אש והשופט גולדשטיין, כתבתי לאפרים שלא יחזור לארץ לפני שוב ה"בית-לחמיים" שלנו לניו-יורק, ואז יתראה אתם לשם תרומת נייר, שהיה עניין נדיר אז בישראל, והמדינה היתה זקוקה לו באותה שנה, או באותן שנים.

ומאז ועד היום לא הסיר (וגם לא יסיר) מר אש את חסותו מעל בית אפרים, עד מאה ועשרים שנה...

אפרים נולד במושבה דומברובני (שזכרה לעיל) ביסרביה, בראשית תר"ס (סוף 1899) ונפטר לעולמו ביום י"ז תמוז תשכ"ד, 27 ביוני 1964, הוא יום ש"ק פ' בלק, בבוקר, מהתקפת לב, בביתו המרווח, ברמת-גן, בלי ברכת פרידה מאחיו הבכור מנחם מנדל דווידזון (הוא מ. מ. בית דוד) כי גם הוא הבכור, הקדים לעזוב את זו התבל באותו חודש תמוז כשאפרים היה כבר אסיר מטתו, ושניהם נפרדו זה מזה בלי ברכת-פרידה.

מה גדולה אכזריותו של המלאך המשחית!

מוצש"ק, יחי יעקוב, תשכ"ה.

שלמה שפאן ז"ל / המשך מעמוד 225.

קצרים ומעטים הם הסיפורים האלה, אבל על המעט הזה יודה הקורא בעל הטעם והחוש הספרותי למחברם המנחה.

מקום מיוחד במסכת סיפוריו תופס הסיפור "שטר חוב" (תארץ, תשכ"ג), יתורו גם בשפתו, גם במטען הפסיכולוגי שבו וגם בערכו האוטוביוגרפאי: ההרגשה, כי "שטר חוב אחד מעיק מאד על נפשי, לכלל פרעונו איני מגיע ולכפור בו איני יכול" — היא שליוותה את ש. שפאן בדרך-חייו והיא שדירבנה והדריכה אותו כיוצר מקורי.

ישועה קורקוס — מדינאי ושר בחצרות שולטני מרוקו

מאת אברהם אלמאליח

התותיקים בין יהודי מרוקו בדור הקודם, וביניהם אלה שעלו לאיי בראשית המאה העשרים, היו מספרים סיפורי-נפלאות על יהודי אציל בשם ישועה קורקוס תושב מראקש (מרוקו), שהיה בן-בית בארמונות השולטנים ושריהם שם וידימינם ויועצם; על פיו יצאו ועל פיו באו ואת מוצא שפתיו שמרו ועשו כדברי אורים ותמים. הוא היה מממן את עסקיהם ומדריך בעצותיו המתוכמות גם את ראשי השבטים הפיאודליים שבהרי האטלאס שהיו רגילים לאכול איש את בשר רעהו ושטמו איש את אחיו משטמה עזה. תודות למהלכיו כארמון שולטן מרוקו, ולהשפעתו הכבירה שם, הצליח להשיג ויתורים מכריעים גם למען נציגיה של ממשלת צרפת אחרי שזו כבשה את מרוקו בשנת 1912.

סיפורי-נפלאות אלה, שהזכירו לפעמים את סיפורי אלף לילה ולילה, ושהיוי מרוקו הבלטום בהדגשה יתירה כעובדות שהתרחשו בזמנם — היו כל כך מתמיהים ומגוממים שקשה היה להאמין באמתותם.

האומנם היה ישועה קורקוס כבירה-שפעה כזה שאפילו תיירים וסופרים לא-יהודים, שלא היו חשודים באהבה יתירה לעמנו, היו מוכרחים לייחד לו מקום כבוד בחיבוריהם, להבליט את אישיותו, ולהציב לו יד ושם ברשמי מסעותיהם ולהודות לו על העזרה הכבירה שהושיט למלכי מרוקו בכלל ולנציגי צרפת בה בפרט?

כלום לא היו סיפורים אלה עליו מגוממים כדי הדמיון המציין את מספריהם? ומי היה יהודי זה שכל השכלתו לא היתה אלא של „תור“ ובית-ספר יסודי ושגם בין עתירי הנכסים לא שפר חלקו? כיצד עלה בגדולה במדינה אוטוקרטית, שזכויות היהודים בה היו נרמסות ברגל גאווה והם בעצמם היו משועבדים תמיד למושליה ועבדים-נרצעים לפיאודליה? בכח אילו סגולות הצליח ישועה קורקוס זה לעלות למרומי פיסגת הצלחתו המדינית ולהיהפך לכח מכריע בחייה המדיניים והכלכליים של מרוקו, ואשר, מתוצאותיה הטובות הפיקו תועלת מרובה לא רק מלכי מרוקו, ראשי שבטיה ונציגיה הדיפלומטיים של צרפת, אלא גם ובעיקר אחיו היהודים?

כיצד הצליח אדם זה שלא ניהן לא בחכמתו של אברבנאל ולא בעושרם של הברונים לבית רוטשילה, למלא תפקידים חשובים ומכריעים במדיניות מרוקו בראשית המאה העשרים ולשרת באמונה ובתום לב את שליטי ארצו, את ממשלת צרפת ואת היהודים?

מושבחה יהודית במרוקו

בין המשפחות היהודיות במרוקו קרה לפעמים, שחוק ממושך בשררה שהושגה בגלל עושר או עליידי נסיון עתיק של גזע שהיה קרובן אסונות, או עליידי חכמת-חיים שנרכשה מתוך בקאות עמוקה בתנ"ך או בלימודי-קודש — פיתחו אצל משפחות אלה, יחד עם חזירה עמוקה לנבכי-נפש האדם, גם חושי-חד להעריך כדבעי את המאורעות, וגם את אותה הסגולה שאנו רגילים לכנותה בשם: בינה, פקחות, חכמת חיים.

מלכים וגסיכנים, בכל התקופות ובכל הארצות, היו רגילים לבחור תמיד כיועצים להם, חכמים מקרב החברה היהודית הגבוהה.

במשך מאה שנים ויותר, נהגה משפחת קורקוס במרוקו, לא רק מחסדם של השולטנים שעלו זה אחר זה על כסא המלוכה שם, אלא גם מאהבתם וחיבתם לה.

זכר חיים קורקוס, אביו של ישועה קורקוס המשמש נושא למאמרי זה — לא נשכח עדיין לגמרי מלבם של תושבי מראקש, והסיפורים על השפעתו, והירותו וחריצותו לא נמחקו כליל מזכרונם.

מיד אחרי שהנסיך מז'ואנביל, התריב את מוגדור בשנת 1844, החליט עבדול רחמן שולטן מרוקו לכונן על חורבותיה מושבה יהודית והביא מספר יהודים ממראקש על מנת לחדש בה את מסחרה שנהרס. הוא מסר להם מאלף עד אלפיים דורות (דינרים) והעמיד לרשותם שטח רחבי-ידים לבנין דירות לשיכונם ומחסנים לסתורותיהם, וגם העניק לחיים קורקוס הלואה בסך עשרים אלף דורות, בתנאי שבנו בכורו יעקב קורקוס יקבע את מושבו במוגדור המשוקמת. עלידי השקעות אלה נהפך נמלה של מוגדור למרכז מסחרי תוסס ושופע תנועה וחיים. אחרי שהשולטן השיג את מטרתו ויתר על ההלואות שהעניק.

פעם אחת בא חיים קורקוס להחזיר להזיר הגדול את עשרים אלף הדורות שקבל בהלואה, אך החזיר סירב לקבלם חזרה ושלח את הלוח בכבוד מלפניו. פעמיים ושלוש הביע חיים קורקוס את רצונו לסלק את חובו, אך ניתקל תמיד בסירוב הזוהר, ורק אחרי הפצרות מרובות נאות המלוכה לקבל את החוב, בתנאי שהוא ישולם בתשלומים של 85 דורות לחדש. השולטנים סידי מוחמד ומולאי אל-חסן רחשו אהדה וחיבה גלויה לחיים קורקוס והתיעצו תמיד אתו בכל הנוגע להגהלת עסקיהם הפרטיים.

חיים קורקוס נפטר בשנת 1884 וזבנו ישועה שהיה אז בן ארבעים ושנים שנה, מילא את מקומו כנשיא הקהלה היהודית במראקש.

ככל בני גילו בימים ההם, כן גם ישועה נתחנך בחדר ובישיבה, השתלם במקרא ובתלמוד, אך לא הוסמך להוראה וכתר רבנות לא עיטר את ראשו.

טיפולו במסחר אביו זבעסקיו, וקשריו ההדוקים והממושכים עם העולם החיצוני השלימו את החסר לו בהשכלה כללית.

ישועה קורקוס היה ידוע כיהודי דתי ויראשמים, ועוד בחיי אביו היה יועצו, יד מינו ואיש-סודו של שולטן מולאי אל-חסן, וזה נטה אליו חסד וביקש את קירבתו. גם שולטן עבדול-עזיז שעלה אח"כ על כסא-המלוכה, רחש אהדה מרובה למשפחת קורקוס ופירסם דאחיר (צור-מלכות) המעניק לה הרבה יתרונות וזכויות ומעמיד אותה ברום-המעלות, ופעמים איך-ספור השיג ממנה עזרה ותושייה.

אחרי מות בהיאחמד שרר תהוה ובוהו במרוקו וביחוד בדדומה, ופרצה מלחמת-אחים שאיימה לקרוע את המדינה לגזרים ולפצל אותה לשבטים שבטים שוטמים אחד את השני. אך ישועה קורקוס השכיל תמיד לשמור על יחסיו הידידותיים עם כל ראשי השבטים הפיאודליים היריבים בהרי האטלאס, וביניהם „מטוגי", „גונדאפי" וביחוד עם ראש השבט התקיף והעריץ „מדאני אל גלאווי" שהתייחס אליו באהדה ובישיבה כנה וגאמנה.

יתר על כן: כשרצה שולטן „אלחייבה" להביע את הוקרתו לישועה קורקוס על הטוב והחסד שגמלהו, אותו ואת בני משפחתו, ועל שירותיו החשובים להם, פקד על אנשי כנופייתו שכבשו את מראקש בשנת 1912 לא לנגוע להצה ביהודי „המלאח" ולא לשדוד את בתיהם ורכושם.

איך הצליח יהודי זה להשיג מראשי השבטים הפראיים, התקיפים והאכזריים האלה, שהיו תמיד מפוצלים ומפורדים בליהם, שוטמים איש את רעהו ומזכנים בכל שעה ובכל רגע לטרוף את היהודים ולשדוד את הונם — איך הצליח להשיג מהם ויתורים כה חשובים למען אחיו ?

אישי-סדרם של שולטנים

עושרו בלבד לא היה מספיק לשכנעם, והוא בעצמו לא היה מרשה לעצמו לבנו סכומים גדולים שעמדו לרשותו ושאיפשרו לו להושיט עזרה לתקיפיהזמן, אילולא ידע את המצב לאמיתו ואילולא היה בטוח מראש בהצלחת משימתו.

שירותיו לממשלת מרוקו התבטאו בהלואות זעומות שלא עברו מעולם את גבולות אלף או אלפיים דורוס שקיבלם חזרה זמן מועט אחרי שהלווה אותם לה.

עצותיו המתוכננות היו מצליחות תמיד מפני סיבות אחרות.

כל המוסלמים, האירופיים והיהודים היו מתייחסים לישועה קורקוס כלאדם שסימל באותה תקופה את היושר והאמונה. קופות ביתו וארונותיו היו מלאים תמיד פקדונות כסף ושוה-כסף, תכשיטי זהב ואבנים טובות ומרגליות, שרבי מלוכה ושרים ורוזנים היו מפקידים בידו, רק על-פי דברת-כבוד שפקדונותיהם יוחזרו להם בכל רגע שידרשו חזרה ממנו. ישועה קורקוס היה מחונן בכל המעלות הטובות שמנו חכמים בדיפלומט ישר ומושלם. הוא הצטיין בנטייה טבעית לא להסתכן מעולם ובסגולה להיות תמיד גלוי-לב, באמונה עמוקה שאסור להונות אחרים.

אך, נוסף על המעלות האלה הוא היה יהודי שלם ברוחו ובאמונתו.

בפעילותו שהתרכזה בשטח מצומצם מאד, הוא לא הסתכן מעודו בהתנגדות ל„עריצים“ שאפתנים, אוהבי שלטון זרודפי שררה. הללו חשבוהו תמיד לאיש-סודם היודע לשכות היודע לזכור בשעת הצורך, והתייחסו אליו כליועץ-חכם שלא הטרידם ושלא הקניטם מעודו, ושהיה מוכן תמיד להיענות לקראתם בעת צרתם. בקיצור: הוא שימש תמיד מקור-עזרה להם ולכן העמידהו תמיד תחת חסותם.

תודות לייחסי הידידותיים עם מדאני אל-גלאווי, ידע ישועה קורקוס בודאי את פרטי הקשר שנתקם או להושיב על כסא המלוכה במרוקו את מולאי אל חפיד, ותמך בדבר.

האם מימן או את המבצע הזה?

זהו סוד שלא יודע לעולמים.

מספרים שבאחד הימים השקיש ישועה קורקוס את סערת-רוחם של „אל גלאווי“ ו„אל מטוגלי“, שני האויבים המושבעים שהיו מוכנים לטרוף איש את רעהו על פתות משוה-פרוטה ואפילו לקעקע את מראקש בירת מרוקו ולהרוס אותה עד היסוד בה, ושיכנע את כל אחד ואחד מהם שיריבו, לא זו בלבד שאינו חורש מזימות נגדו, אלא להיטף הוא מבקש טובתו ורוחש אהדה לו, והוא הפציר בצעיר שבהם לסלוח ליריבו הקשיש ממנו והכשיר את הקרקע להפגיש את שניהם לפגישה שהביאה, בסופו של דבר, לידי חתימת ההסכם הידוע, שמצא פתרון לכל השאלות השנויות במחלוקת ביניהם, ועלידי כך הציל היהודי הזה את העיר מחורבן, ואת אתיו מפרעות איומות.

וכשהרגיש מדאני אל גלאווי שימיו ספורים וקיצו קרוב, הזמין אליו את ישועה קורקוס והפקיד בידו את צוואתו וביקש ממנו על-ידי יפוי-כח כוין לבצעה לכל פרטיה. וכן היה. ישועה קורקוס הצטיין בשכל ישר, בזהירות מפליאה ומחושבת וביחס טוב לכל אדם מבלי הבל מעמד. והוא בעצמו חי חיים פשוטים ועלידי מסחרו והלואותיו צבר הון רב שהדמיין המרוקני הגוימהו יתר על המדה ובהפרזה עוברת כל גבול.

בתי-המסחר שבערי התוף היו מפקידים אצלו כמויות מרובות של סחורות; המושלים הבכירים והאיכרים והחקלאיים היו מוכרים באמצעותו את תגובת שדותיהם ויבול אדמותיהם, ואהדתם אליו הגנה עליו מכל פגע רע.

גם בעלי חובותיו, בדעתם שרמו קל מצדו לשליטים המושלים יכול להעמידם במצב בלתי-נוח ולפעמים גם לסכן את חייהם אם יפגרו בתשלומיהם ל„יהודי“ בחסותם — היו עושים את הבלתי-אפשרי לפרוע את חובותיהם בזמנם ולא להסתכן עם היהודי הכלי-כול.

דבר יהדות מרוקו

בימים ההם אסרו שלטונות מרוקו מכירת קרקעות ליהודים מחוץ לגבולות „המלאח“. ישועה קורקוס היה היהודי היוצא מן הכלל שהצליח לקנות את האדמות המשובחות ביותר שמחוץ ל„מלאח“, הן עליידי קנייה במישרין והן כתמורה לחובות שהיו חבין לו נושים שונים שלא יכלו לכבד את חתימתם ולעמוד בהתחייבויותיהם. וכמו שהיה קפדן ודייקן בעסקיו, כן היה גם נדיב־לב כלפי כל עני ומוכה־גורל בלי הבדל דת וגזע. בכספי תרומתו בנה בית־כנסת במראקש, ותמך בסכומים מרובים בתלמידי חכמים שתורתם אימנתם. השפעתו במלאח גדלה והלכה מיום ליום, ובהיבחרו לנשיא קהלתו, היה מחליט על דעת עצמו בכל ענייניה וממנה, לפי ראות עיניו, דיינים וכלי־קודש וגם רבנים ראשיים. יהודי מרוקו היו פונים אליו תמיד למצוא פתרון לסיכסוכיהם וליישר את חילוקי־הדעות שהיו מתגלעים ביניהם.

הוא היה שופע חיים ושכל בריא, משתדל תמיד ללכת בשביל־הזהב ולמצוא פתרונם שסיפקו שני יריבים שלא יכלו מעולם להתפשר ביניהם. במשך „ימי מלכותו“ במראקש נהגו יהודי „המלאח“ משקט גמור שכמוהו לא ידעו במשך שנים ויובלות.

גם בענין גביית מס־הגולגולת ושאר מסים וארנוניות מהיהודים בא שיפור לטובה בימיו. תחת אשר בימי מולאי אל חסן היו כרגות אלה ניגבות עליידי קלגסי המלך, בשיטות פראיות במלקות, שוד גזל ונישול — בימי ישועה קורקוס ניגבו מסים אלה בלי כל סבל לאחיו.

ובהשפעתו הגדולה השתמש ישועה קורקוס גם להאדרת שם צרפת ולהרמת כבודה במרוקו.

לשם חיזוק השפעתן ומכירת סחורותיהן במדינה זו, היו המעצמות האירופיות, בסוף המאה הי"ט, באמצעות סוכניהן וסוחריהן ונציגיהן, משתדלות למצוא אנשי־חסות ויהודי מרוקו הפיקו תועלת מרובה מסידורים כאלה.

בימים ההם לא היה ליהודי מרוקו אלא מושג קלוש מאד על יבשת אירופה, וכל יהודי בעל־השפעה היה מוצא מחסה בצילו של דגל מעצמה אירופית, משפחות יהודיות ידועות, מצאו דרך לחלק ביניהן את גורלן; וככה היה אפשר לפגוש בקרב משפחה אחת את האח הבכור חוסה בצל דגל צרפת, האח השני מסתופף בצלו של דגל בריטניה, האח השלישי נתין ספרד, הרביעי נתין פורטוגל וכן על זה הדרך.

חיים קורקוס אבי ישועה היה מחונן בחוש דק של ראיית־הגולד; בנו יעקב, תושב מוגדור, הצליח לרכוש את הנתינות הגרמנית ובנו ישועה — את הנתינות הצרפתית, ועליידי כך יכול היה לעזור לצרפת עזרה הרבה יותר חשובה מהתועלת שהוא הפיק ממנה. ישועה קורקוס שירת את צרפת בנאמנות כנה, ממש כנאמנותו לשולטני מרוקו ושריה, ולגבי שני הצדדים היה יועץ זהיר ותומך נאמן ולא הסרידים מעולם לתועלתו הפרטית, אלא לטובת הכלל ואחיו היהודים. הוא הושיט לכולם את העזרה שביקשו ממנו, ובהשפעתו התירו רבני העיר יסוד בתי־ספר שבהם לימדו את השפה הצרפתית כשפת־לימוד.

עוד בסוף המאה הי"ט יסדה חברת „כל ישראל חברים“ בתי־ספר במוגדור, בקאזה בלאנקה ובטנגיר. אולם משניגשה ליסד בתי־ספר במראקש ניתקה בהתנגדות עצומה ובמכשולים מרובים שורעו על זרכה רבני העיר שניתמכו עליידי המוניצ'ם אשר ראו במוסדות־חינוך אלה קייני־כפירה שסכנתם גדולה לקיום היהדות המסורתית, ותועלתם מועטה לעתיד הנוער. ישועה קורקוס היה המנהיג היהודי היחידי שהצליח להתגבר על מתנגדי ההשכלה וליישר את כל ההדורים ובהשפעתו המכרעת נוסד בשנת 1900 בית־הספר הראשון של כ"ח במראקש, והיה הוא הראשון ששלח את בנו להתחנך בו, ורבני העדה ו„פניה“ חיקוהו אחרי כן ושלחו אף הם את בניהם להתחנך באותו מוסד־חינוך שהתנגדו כ"כ בתחילה לייסודו.

בהרבה הזדמנויות אחרות הפיקה גם צרפת תועלת מרובה מתיווכו והשתדלויותיו של ישועה קורקוס למענה.

משלחת שגירות אורטגה מצאה עוזר יקר-ערך. בהקדמה קצרה לספר „מסע במרוקו בשנת 1906, כתב התייר לואיס גיזטיל: „זוכר אני לטובה הרבה בני הקהלה היהודית במראקש בירת-מרוקו ונשיאה ישועה קורקוס ואני מביע לכולם רגשי כבוד, הערצה ותודה כנה ונאמנה“. אח"כ מגלה הכותב שעל ידי האמצעים שנקט או ישועה קורקוס, יכול הוא, התייר, להשיג את מלוא העזרה והתמיכה הדרושות לנסיעה מסוכנת ב„סירואה“.

בין ישועה קורקוס לממשלת צרפת

אחרי רציחת ז'ר מוסאמפ, התייצב ישועה קורקוס בפני מולאי אל חפיד שייצג את השולטן במראקש והשפיע עליו להרגיע את צרפת במצב החמור ששרר אז במרוקו. הוא עוד גם למשלחתו של הקונסול קורי שהגיעה אז למרוקו לחקור את סיבותיו של רצח זה. בשנת 1905 היה ישועה קורקוס השתדלן העיקרי בשחרורו של המרקזי דה סגונזאק שהיה שבוי בידי השייך בן-טביה. הוא פנה אז לירידו מדאני אל גלאווי בבקשה תכופה ונמרצת לתת את הפקודות הנחוצות לשחרור המרקזי.

עדות לחשיבותם של השירותים המרובים ששירת ישועה קורקוס את צרפת, אנו מוצאים בדברי המרקזי דה סגונזאק עצמו:

„נכון שבמסעי הראשון במרוקו בשנת 1901 עמדתי בקשרים ישירים עם ישועה קורקוס באמצעות מר פלקון מורה בביה"ס של כ"ח שאישפו אותי בביתו.

„במסעי בפעם השלישית במרוקו בשנת 1904, נפגשתי שוב עם ישועה קורקוס שקיבלני בסבר-פנים בביתו וציידני באיגרות המלצה לנציגיו ב„סוט“ ובפרט לאלה שב„תארודות“, ופקד עליהם לתת לי גם כסף אם אהיה זקוק להוצאות.

„לא ידעתי לגמרי שישועה קורקוס טיפל גם בענין שחרורי מאסרי אצל שבט בן-טביה ב„אוזור“; יתכן שגם הוא המליץ עלי יחד עם המון מליצייושר אחרים שחשו אז לעזרתי. בספרי „בלב האטלאס“ סיפרתי את כל הענינים האלה, אך לא הזכרתי את שמו של ישועה קורקוס מפני שלא ידעתי אז שגם הוא נמנה בין דורשי טובתי ושחרורי.

„לעומת זאת, זוכר אני היטב שעוזרי זינאני בן עבדול עזיז אשר הגיע ל„תארודנת“ אחרי מאסרי, נעזר הרבה על ידי נציגיו היהודים של ישועה קורקוס. כדאי לקרוא את סיפורו של זינאני בספר „בלב האטלאס“.

„כשתזרתי למרוקו בשנת 1918, נפגשתי שוב עם ישועה קורקוס שבא לבקרני בביתי בהודע לו שאני במראקש והובילני לביתי בו הכרתי גם את בניו.

„מאושר אני שאוכל, בהזדמנות זו הניתנת לי כעת, להעיד כי מרשל ליוטיי, רחש תמיד הוקרה והערצה לישועה קורקוס שנמנה אז בין האישים הנעלים ביותר בדרום מרוקו, עתיר-נכסים גומל חסד ומרבה להיטיב. הוא העמיד תמיד — מבלי כל פניה פרסית — את אונו והונו לרשות התיירים האירופיים ושירת אותם באמונה.

„כשאני לעצמי, לא היתה לי כל הזדמנות להעמיד את ישועה קורקוס בנסיון, אך מר למרטיניה סיפר לי את שבחו שלא בפניו ומנה את תיווכיו והשתדלויותיו שנשכחו, לצערי, מלביי.

ואן הס, מחבר הספר „ישראל במרוקו“ האשים את ישועה קורקוס בהכנת הפלישה הצרפתית למרוקו רק בכדי שיוכל לגבות את חובות השולטן לו. אך טעות גסה היא לתאר אותו כסלכן צרפת, משום שמטבע ברייתו הוא לא היה מסוגל למלא תפקיד כזה, כי לפי התנהגותו הוא היה אציל במובנה הגאה של מלה זו, וכאציל, הוא דאג טרם-כל להרבות עושר ולנחול כבוד למען יוכל להבליט את כחו ועוצם ידו ולבסס את מרותו ב„מלאח“. ובהשראה עליונה של מגן-אמיתי הוא שירת בתבונה ובנאמנות את עניניהן המסובכים של ממשלתו ושל צרפת כאחד.

בימי ציבוחו במרוקו היה המרשל ליוטי נוהג להזמין אליו את החכם הישיש קורקוס כדי להתיעץ אתו על כל העניינים שעמדו אז ברזמו של עולם המדיניות המרוקנית ולשמוע את חוות דעתו עליהם.

במזל תמורות

בינתיים, נשתנו הזמנים במרוקו וזוהר כוכבו של ישועה קורקוס התחיל להתחיר ולדעוך. אולם, הוא כאדם פיקח ונבון הבין שאבד כלה על כל שיטותיו המיושנות ושאלן לו אלא להעמיד את נסיונו הרב והעשיר לשירות צרפת. אולם, בהיותו מטבע ברייתו רגיל להיות שליט בלעדי, סבל בדומיה את פלישתם של שירותי המינהל החדש שהסתננו ל"מלאח" ע"י צרפת, בצורת היגיינה, כבישים, עבודות צבוריות בעלי ערך כללי וכו' והתייחס באהדה לשיחרור אחיו היהודים מכבלי העבדות והשיעבוד שנכבלו בהם ולמסטר הצדק והמשפט שהונהג על-ידי הצרפתים בכובשם את מרוקו ולא סבל אישית מהמהפכה שהתחוללה שם בכל סדרי החיים עקב השינויים האלה, מפני שלא היה בכה שום שלטון להאפיל על מעשיו הטובים בימי "שלטונו" במסטר הישן.

בסוף ימיו, פרץ ה"מלאח" עצמו את גבולותיו ויגדל וירחב; קם דור חדש שבחלקו הגדול חונך על ספסלי בת"הספר של כ"ח ושלא ידע את צרות הזקנים ועריצותם ושהמציאות החדשה שלא הוגדרה כדבעי כגון היגיינה, קידמה, שחיון, הלהיבה את דמיונו. החלום הקדמון על "קריית שמים" נהפך למציאות. הנוער העולה שאף מיד אחרי הכיבוש הצרפתי לבנות עיר יהודית חדשה על חורבות ה"מלאח" הישן, ומכיון שזקנה קפצה על "שליטו" ישועה קורקוס, האשימוהו הצעירים בהסקת מסקנות פזיזות, השכיחות, בדרך כלל רק אצל בעלי דמיון מוגבלים, ובהתנגדות מתוך אנוכיות טהורה, לכל התפתחות וקידמה. ישועה קורקוס נפטר במראקש בשנת 1929, כשהילת תפארת וכבוד-עולמי אופפים את שמו. שלטונות מרוקו ריבי מלכותה, נציגי צרפת הבכירים ונושאי משרות רמות הלכו אחרי מסתו וליתוהו עד מקום מנוחתו הנצחית. במשך זמן רב אחרי מותו הספידוהו רבנים וחכמים והרימו על גס את נדיבות לבו ותיארו את מעלותיו ומצותיו התרומיות, בינתו הרתבה, פיקחותו, חכמתו ומעשיו הטובים למען עמו.

אולם, חלק מסויים מהנוער היהודי קצרה-הרוח שב"מלאח" הביט על קץ שלטונו וימי מלכותו כעל שחר תקופה חדשה הבוקע ועולה מבין ערפלי חושך שאליה שאף עוד בימי שלטון "הזקן" ושלה ציפה בכליון עינים.

אך יהודי צפון אפריקה בכלל ויהודי מרוקו בפרט מזכירים עד היום בהוקרה ובהערצה את שם האיש שסימל בעיניהם את המנהיג בה"א הידיעה, אשר עמד תמיד בפרץ עמו וייצג אותם בכבוד בפני מלכים ורוזנים ועמד במסירות נפש ממש להם בעת צרה ומצוקה כמגן ומושיע.

בנו שמעון קורקוס עלה לירושלים אחרי פטירת אביו ונפטר בה ביום ל' בשבט שנת תרצ"ה 1935.

הנקודה היהודית בליריקה של משורר יהודי-סובייטי

מאת ד"ר צבי הרנבי

(לזכרו של מארק שכטר)

בערב יום-הכיפורים תשכ"ד (26 בספטמבר 1963), מת במוסקבה המשורר היהודי-הסובייטי מארק (מרדכי בן חנניה הכהן) שכטר. בן 52 היה במוותו. המנוח נולד בייקאטרינוסלאב (היא דנייפרופטרובסק מ-1926) לאביו הרופא הפרופיסור אנאניי מארקוביץ' שכטר. סבו — ר' מרדכי שכטר — מלמד דרדקי כשר [ליום הזכרון שלו מוקדש אחד משירי הנכד], כשאשתו לאה הצדקת חובשת פיאה נכרית לראשה. סבו, מצד האם רוזה, ר' משה כרפס — מיליונר, נדבן בכלל ולאריץ-ישראל בפרט, מגואלי אדמות תל-אביב, ממיסדי הטכניון בחיפה, כרוך אחרי הרצל, "מלווה" בשנת 1916 לצילנוב מיליון רובל לצרכי הציונות — להכנות להכורת באלפור. אביו, ד"ר חנניה שכטר, היה מחוגו של אוסישקין. בשנת 1923 תיכנן עליית ביתו לא"י, ברם הדבר לא עלה בידו. מארק — ("מורא") לומד עברית ויהדות עד גיל בר-מצווה אצל המורה-המחבר ארש, אביו של שחקן ה"אהל" אביטל המנוח. כשגדל למד רפואה. התנדב לצבא בשעת פלישת הגרמנים ולאחר זמן מה נפצע. בן 16 התחיל לפרסם שיריו, מהם הופיעו 9 קבצים בחייו וכרך עשירי מקובץ ממבחרם הופיע, לאחר מותו, במוסקבה. המשורר א. פן, שנפגש עמו בשנים האחרונות במוסקבה, מגדירו (בגלויתו אלי מ-26.6.63):

„משורר ליריקן מובהק, בעל מעמד מכובד למדי בבריה"מ. גבר גבה-קומה, ממושקף, חריף-ניב ונוטה להומור עוקצני. יצירתו עניפה, אם כי מאופקת לעתים...“ מלאכתו היתה בתירגומים משירי אחרים, גם משפות שאינו נזקק להן, של עממים סובייטיים, בעזרת תירגום מילולי ושמיעת המקור לשם מיקצב. בשנת 1960 הופיעו שיריו של המשורר האוקראיני הידוע א. מאנז'ור בתירגומו (הקדמה: מ. ברנשטיין).

בשירת המשורר, „כאילו הטבע בעצמו לקח-קיבל רשות הדיבור“... [חול. מילקוב, אוגונוק, מס. 41, 1963].

שלמה אבן-שושן תירגם ופירסם ב„למרחב“ את „באבי יאר“ (נכתב בשנת 1946!) של שכטר, כשם שתירגם את שירו של ייבטושנקו בשם זה. ש. א. ש. גם הספידו (באותו עתון באיסרו-הג של סוכות תשכ"ד). הוא שוחח עם שכטר לפני כשנתיים, בהיותו במוסקבה וכן גם התכתב עמו בשובו ארצה. בספרו על רשמי ביקורו בברה"מ, „סיפורו של מסע“, הוא מייחד מקום לשכטר (מעמ' 128 ואילך) ד. יוסיפון

תירגם (ב"הצופה" וב"חירות") שני שיריו, שאחד מהם — "קברו של אבי" — הוא מן "המוטיבים היהודיים" של שכטר ומעניין, השיר פורסם בשינויי-גירסאות מקובץ לקובץ. תחילה דובר בשיר על "בית הקברות היהודי" (ובגירסה זאת תירגם דוד יוסיפון) ואחר-כך הפך אותו בית-הקברות ל"בית-הקברות המוכר". ולבסוף, בקובץ שהופיע לאחר מותו, שוב: "בית הקברות היהודי" [אולי, בעקבות הערתי העוקצנית בנידון לאחות המשורר הפסנתרנית וורה שכטר, בהיתי במוסקבה. השיחה היתה בטלפון בלבד...]. ושוב "עריכה עצמית" באותו שיר — בתחילה: "האויב הגרמני" ולאחר מכן: "אויב" סתם וה"גרמני" הושמט...

ב"ליטרטורנאיא גאזטא" (26.9.63) הופיע נקרולוג עליו. בתערוכת הספר הסובייטי שנערכה ב"בית הסופר" בת"א אשתקד הוצגו קבצי-שיריו.

לאחרונה בא עמי בכתובים, דרך הוועדה לקשרי חוץ שבאיגוד הסופרים הסובייטים במוסקבה. וכאן ניתנים שתיים מאגרותיו, בהשמטות, בתירגומי מרוסית.

**

מוסקבה, 12 ליוני 1963.

... טוב מאד, שסופרי ארצך החליטו להתעניין ביצירתם של המשוררים הסובייטים, בפרט בשלי. ברם, דומה העניין הוא מגמתי במקצת, והדבר בא לידי ביטוי בבחירת השירים לתירגום. והרי אם יצירת משורר בעלת עניין היא, יש להציגה בהיקפה השלם. אתה כותב, שהמשורר-קומוניסט אלכסנדר פן גם כן "תירגם משהו משיריי" — לי הדבר אינו ידוע. אמנם, בהיות א. פן ברית המועצות נתתי לו במתנה את קובצי האחרון — "מזג האויר הלירי".

התמיה אותי, שתשובתי לסופרכם ש. אבן-שושן, שאין בה בנותן טעם ספרותי, פורסמה משום-מה בעתונכם "למרחב".

כמו כן לא מובנת לי הופעת "ביוגרפיה" שלי בעתונתכם... ביוגרפיה של סופר סובייטי מן השורה. יתכן והמדובר שם על דרך יצירתי. ואפילו כך, לא מובן מניין לוקח החומר לסקירה כזאת. הלא ידיעות על דרכי כמשורר במשך 34 שנה נמצאות רק בארצי — ב"לשכת-הספר", בספרייה על שם וו. אי. לנין, ב"לשכה הביבליוגרפית" של איגוד סופרי ברה"מ. להוצאה המתוכננת, כפי שאתה מודיע, להוציא קובץ שיריי בעברית אני מביע הוקרתי על שימת הלב. ברם, לפי שאתה כותב, ברשותך רק שניים מספריי: "צהרים" ומזג האויר הלירי. אני מניח, לשם שלימות ההתרשמות ממני, כסופר סובייטי, יש לחכות להופעת כרך מבחר שיריי, העומד לצאת בסחו זה ע"י ההוצאה הממלכתית (במוסקבה). לא אוכל להסכים, שבקובץ שיריי בתירגום עברי תפורסם "ביוגרפיה" [שלי] שאינה

ידועה לי, ולא ביבליוגרפיה [של כתביי].

נעים היה לי, לוא היו לתירגום השירים לקובץ מוזמנים משוררים אחדים בארצך, שאהדה לשירה הסובייטית מאחדתם.

מה שנוגע ל"הקדמת המחבר", אין בה צורך מיוחד בעיג, אם כי מוכן אנוכי לפנות בקצרה לקוראים הישראליים. אוכל לעשות זאת לאחר מנוחת-הקץ, נגיד: בספטמבר.

(—) מארק שכטר

**

מוסקבה, 5 ליולי 1963.

— — היקר,

אמש חזרתי הביתה מ"בית היצירה" לסופרים, מכיון שהוכרתי להפסיק את הנופש, בקשר עם הגברת מחלת הסכרת ודלקת הכבד...

(סוף בעמוד 227)

שלמה שפאן ז"ל — המשורר והמספר

מאת ש. שניב

כעץ עבות שתול על פלגי מים וממנו מסתעפות חמש שלוחות מופיע לפנינו שלמה שפאן המנוח בשני הכרכים המכילים את מבחר כתביו. השלוחות הן: שירה וסיפורת, מסות ומחקרים ברובן. השלוחה החמישית, תרגומיו לעברית ובשורה הראשונה של הקלאסיקה היוונית, ניתנת רק על קצה המזלג ויש לקוות שגרעון זה יושלם בכרכים הבאים. בכרך א' מיוצגת שלוחה חמישית זו בתרגום שני שירים מאת גיתה, שאחד מהם ניתן בשתי נוסחאות — שתיהן מאת המנוח. שיר אחד מאת רוברט פרוסט, שיר אחד מתוך קובץ שיריו של תיאוקריטוס והמחזה מאת הדרמטיקן היהודי יחזקאל, המכונה „מחבר הטראגדיות היהודיות“, משרידי הספרות ההיליניסטי-יהודית במאה השנייה או הראשונה לפני ספּה״נ.

1. ה ש י ר ה

אם לדון לפי שירתו המקורית שכוונסה בכרך הראשון של מבחר כתביו — והיא מקיפה תקופה של 42 שנות חיים ויצירה, משנת תרע״ט עד תשכ״א בגולה ובארץ — המסקנה המתבקשת מאליה היא: שירה זו כולה אישית-סובייקטיבית, חווייתית ביסודה.

לחווייתיות זו דרכי ביטוי משלה וכל כולה יונקת את לשדה והשראתה מהאינטואיציה של המשורר. אינטואיציה זו היא המכתיבה לו את המשקל, המיקצב, הריתמיקה והיא הערשה את שירתו למה שמכונה בפיו „שירת האמת“. משמעותה של הגדרה זו בפיו היא: השירה בה קיימת התאמה פנימית בין התוכן ובין המיקצב, או, כדברי המנוח על שירת ש. שלום יב״א: „המיקצבים של שירתו אינם אנוסים או מלאכותיים; הם מתאימים לתוכן הפנימי של היצירה“ (כרך ב').

במשורר מחפש המנוח קודם כל ועל הכול את זו „הסטורקטורה הנפשית“ השלטת ברוחו ודובבת את שפתו מתוך אמונה וכנות בעוזו החזוני-פיוטי (על יעקב כהן ז״ל).

אצל ש. שפאן חזון פיוטי זה שייך כולו לרשות-היחיד של המשורר. בכל שיריו, שכוונסו בכרך א' של מבחר כתביו, אין אף אחד משירי התחייה או מהשירה הלאומית שאפיינה כל כך את השירה העברית מאז שלהי המאה הי״ט: לא משירי הזעם והתקומה של ח. נ. ביאליק; אף רמז לשירה „השובבת“ של ש.

שלמה שפאן, (1) שירים וסיפורים; (2) מסות ומחקרים. הוצ' ספרים קרני, תשכ״ד, 1964. מבוא: דוב סדן, רשימה ביבליוגרפית: גדליהו אלקושי.

טשרניחובסקי; גם לא „ההסתערות“ של ז. שניאור ולא זו „הבניחותא“ של י. כהן או „האידילית“ של ד. שמעוני.

מחדל זה אומר „דרשני“ הן בגלל קירבתו הנפשית והאורגאנית של המנחם אל נעימת התחיה הלאומית וכל הקשור בה והן מחמת הערכותיו על משוררי התחיה הלאומית שלנו, עמיתיו בני-דורו: הוא, שהיה כה מעורה ופעיל בחיים הציבוריים-לאומיים של דורו ותקופתו, שכה „התחיה“ עם המשוררים העבריים בני-דורו חמנו ואם אתנעי-שירתם „הלאומית“, כאילו חסם, מרצון ומתוך הכרה, את הדרך בפני הנעימות הלאומיות ששימשו מקור-השראה לכל שרי-השירה העברית בת זמנו וזמננו.

ש. שפאן המשורר היה אינדיווידואליסותן מובהק. שיריו, כולל אלה שנכתבו בארץ ישראל ובמדינת ישראל, סובבים על ציר אחד: „האני“ שלו, „הלב“ ו„הנפש“ שלו, האדם — הפרט וגורלו. הוא כולו סובייקטיבי, אלגיי-לירי.

אך לא רק האתנע (מוטיב) „הלאומי“ שבשירת עמיתיו בני-זמנו נשאר מחוץ לתחומה של המוזה שלו. גם שירתו האישית בכללה שונה מן הקצה אל הקצה מזו של משוררי הדור: בכולם אנו מגלים על הנקל לא רק את הקהלת אלא גם את בעל שיר השירים, לא רק שירי הצער והבדידות כי אם גם שירי-הלל ואמירת „הן“ לחיים.

מסכת שיריו של שפאן שרה על לבו „הסוער והרותח במאווייו“, על לבו „הנלחץ והנצבט“ בכאבו, על נפשו אשר „בצערה תשוח“, על „הלילה הכבד, ליל עולמים“ הפורש את „טליתו השחורה“ עליו.

את עצמו הוא רואה כאדם שהסתבך „בין הגבולות השחורים“ ושם „מפרפר לבבי לאין מוצא“.

הקורא טובע בים של „ערגון הנשמה, כיסופי הנפש“ והמשורר לא ירפה מחיפושיו אחרי „האח החי על יסוריו, כואב נאמנה“.

תוגה, תוגת היחיד, ערגה, ערגת יחיד, צביטות הלב ופצעי הנפש, ליל-עולם, צעיף-קדרות, ספקות מכרסמים, בדידות, תהייה-תעייה על „המה“ ו„הלמה“ הנצחיים — כל אלה מהווים את הפזמון החוזר בשירתו.

המשורר כולו אינטרוספקטיבי. שירתו היא שירת-ההפנמה. הטון מינורי עד לגמירא.

האשה תופסת, אמנם, מקום חשוב בשירתו. אבל גם בזה רבה הנהייה על האהבה. אין זו מתגלית בשירתו אלא ברמה, בדוק של געגועים, של נוסטלגיה. ש. שפאן הוא היחידי בפארגאנס השירה העברית שעלה על דרך הבדידות הקיצונית מבלי לרדת ממנה.

הוא היה ונשאר משורר אכספרסיוניסתי המרבה לשיר על מצבי רוח. סיסמתו כמשורר היא: „לאהוב ולכאוב ולשיר“ („היש מי יצו על הרוח“).

בשירתו משמשים אור וצל בערבוביה, כשירו של הצל על העליונה לא רק בתכנו ובכובד-משקלו אלא גם בהתמדתו ובתמידותו.

חרף הנעימה הזאת והטון הזה החולשים על כל שירתו, כפי שכונסה בכרך א', אין להגדיר את ש. שפאן כמשורר פסימיסט.

אין בשיריו מרירות. נהפוך הדבר: העולם „גדול ויפה ומזר” — כה שיר. אך המשורר נרתע מפני „המזר” הלזה המחפה בפניו על „היפה” והכביר שבעולם:

„גובה השמים ממעל ועומק שאול מתחת

זה וגם זה מעידים, כי לבי מפרפר בין השניים”.

כזה נשאר המשורר עד יומו האחרון בשירתו: נבוך ואחוזתמיהה ובעתה מפני היופי והאינסופי שבחיים. הוא רואה את האדם בבדידותו שאינה מקרית. הלזו היא אפוקאליפסית, גורלית. מאידך, יודע הוא: באשפה הריקה מחצים ובקשת לא דרוכה על הכתפיים לא יצליח לצוד את האילה בהרים. אולם:

„מדרכי לא אשוב, כי איככה אוכל ואחזל

מאשר לו גפשי תערוג — מלרדוף אחרי האיל?” („האיל”).

נעימה זו של תוגת־יחיד לא עזבתו גם לאחר שהשתקע בארץ. אין ספק: נימת־עצב זו, התמדתו ושקידתו עליה, גרמה בהרבה לכך שש. שפאן המשורר ידוע רק למעטים מן הדור הצעיר הישראלי. אמת ויציב: פה ושם מהדהדים בשיריו הארץ־ישראליים והישראליים צלילים אחרים, יותר מעודדים ומרוממים, אך גם בהם מרובה „הפן” וה„שמא” על התקווה והודאות, הספק על הברי — כל אותם הסממנים הזרים כל כך לרוחו המאזונית של הנוער הישראלי.

בשירו היפה „אביתי היות” (ירושלים, אדר א’ תרצ”ב) הוא יביא את תפילתו „התמה, חדלת־קול ודברים”, לאלהי־המרום „לבל יעקרני הרוח”. אך כבר בפסח תרצ”ג הוא ישיר על כך שבדרכו פגש אדם אשר שח לו את כאבו:

„ואדע: לצער ולבדידות

נולד לי אה”.

בשירים שכתב במולדת ישנן התפרצויות נפשיות, פה ושם, במלחמתו עם הנימה השלטת בשירתו. אך ביסודו של דבר לא חל כל שינוי בטון וב„מה”. שירים אלה מעידים רק על שדוד מערכות „האיך” הצורניות. שירים אלה הם יותר קלים, יותר צליליים, יותר מוסיקליים. יעיד על כך שירו על „יום חמסין”:

„גל עלה על גל

רחש קטן וקל . . .”

ופה הגענו לנקודה תמוהה מאד בשירתו שנכתבה במכורה: ש. שפאן ז”ל היה מבעלי התריסין בתורת השירה. הוא הירבה לכתוב ולהרצות על תורה זו ולהתחבט בפרטי־פרטיה: המשקל, הצליל, המוסיקאליות, הריתמיקה, המיבנה הפונטי, המיקצב „והתלכדותו האורגאנית עם התוכן ועם הרעיון לחוויה עמוקה המתגלמת ביצירה אינטיאוטיבית” („עיונים בריתמיקה של שירי ש. טשרניחובסקי”, כרך ב’).

במאמריו ובהרצאותיו על המשוררים העבריים בני זמנו עובר חוט שני אחד: החיפוש אחרי התשובה על השאלה, עד כמה שייכות יצירותיהם השיריות

למה שהוא הגדיר כשירת אמת, עד כמה הן מתאימות למיתודולוגיה של השירה. השירה פסקה להיות בעיניו רק „ביטוי לחוויה“. היא הפכה להיות תורה הצריכה לימוד. הצד הצורני שבה, חושי-הצורה — הם הקובעים. הוא דן ברותחין את „האינפלאציה של פיוט לירי — ויהא אפילו אמיתי ואוטנטי — של משוררים ומשוררות צעירים“. אינפלאציה זו מקורה, לדעתו, ב„איי-כלתם של המשוררים ושל המשוררות לתת את דעתם על הצורך להכיר את הצד הצורני של השירה“ ולהגיע, „אחרי האימפולס הרגשי או הרעיוני הראשון לדרגות גבוהות יותר של הכרה פיוטית“ ולהקפדה על „שכלול בית, חרוז, משקל“ . . .

הוא מרים על נס את „המעשה הנועז ביותר מבחינת המהות השירית“ שעשה יעקב כהן ז"ל „כשהעביר את הריתמיקה של שיריו שנכתבו בחז"ל מהקריאה המלעילית להטעמה הנהוגה בלשוננו“. ברם, הערכה זו וגישה זו לא הניעוהו לעשות כמעשהו של עמיתו הדגול. להיפך, גם בארץ כתב בנגינה המלעילית („ארחות“, כרך א). ניתן, אפוא, לשער, כי לא רק הטון הקודר שבשיריו אלא גם חבלי המלעיל-מלרע הצורניים מהווים את הסיבה השנייה לאי-פופולריותו של המנחם כמשורר בחוגי הנוער הישראלי.

2. פ י פ ו ר י ם

לפי השראתם ואתגועיהם שלשה עשר הסיפורים שכוונסו בכרך א' אינם אלא המשך שירתו של ש. שפאן: אותה הנימה האלגית-לירית-סובייקטיבית, אותן התענייה-התהייה של האדם המתפתל בצבת גורלו, אותו הבל-ימצא המביך והמדכא.

סיפוריו עשויים לפי מתכונת אחת: קטעים קטעים, פרורים פרורים, בתרים בתרים. לא עלילה אחת ומרכזית אלא „עלילות“, עלילות על עלילות, בעיתיות במקום בעייה אחת, חוליות בשרשרת הבעייה היחידה ששמה: החיים, האדם ומקומו בהם“.

האירועים, המתוארים בסיפורים אלה, אינם קשורים קשר פנימי-אימננטי ביניהם ואין בהם משום סיבה-מסובב, משום קשר הכרחי-הגיוני. יש בין סיפוריו ארוכים יותר וישנן גובליות קצרות הכתובות בסגנון שהוגדר על ידי שניצלר כ„השפה הטלגראפית“ — ודוקא אלו הן הכי יפות והכי מתאימות לדרישותיו בנוגע לריתמיקה ולמתודולוגיה של השירה. הסיפור „בדרך מבית-המחזה“ הפותח את מסכת הסיפורת במבחר כתביו הוא גם הנותן את הטון לשאר הסיפורים הגדולים שבספר, הן בצורה הן בתימטיקה.

התקריות הקורות את גבור הסיפור אינן כאלו שאין להן תחליף במיבנה הסיפור. במקומן יכלו להתארע אירועים אחרים מבלי שהשלימות התשתיתית של הסיפור עצמו תיפגע כלשהו. תקריות אלו, החיבוטים הטלטולים העוברים

על גבורו, תוארו על טהרת הריאליזם. אלא שלא זה העיקר כאן: דוקא חדלון הקשר הפנימי-אימננטי בין האירועים, המקריות שלהם, הוא הקובע. הגבור יוצא מבית-המחזה, תועה ומסתבך בכל מיני שבילים ומשעולים עקלתוניים עד שבסופו של דבר הוא מוצא את עצמו נלחץ אל קיר-הבטיחה: „האמנם בשעה שיצאתי מבית-המחזה בדרך הפוכה יצאתי (ההדגשה של ש. שפאן ז"ל) עד שהגעתי לבית-ילדותי?" כלומר: להתחלה התמידית, הנצחית.

בעיה זו כפולה היא: התעיה בכיוון הפוך והשיבה אל המקור, אל בית-הילדות, החדים, המציאות, אינם אלא בית-מחזה, או פשוט „מחזה". לצידו של התיאור הריאליסטי מודגשת, ברמיזה אמנם, הסימבוליקה, הסמליות הסמוייה שבמקרה, השיגרת כשהוא לעצמו: אדם זה, שאינו אלא קרבן המקרה העיוור, תועה בדרכים-לא-דרכים ותהה על גורלו. הכול — כעין הקדמה למה שעתיד לבוא — ולא יבוא לעולם.

אותה הסמליות מפציעה גם בסיפור „הטבעת": טבעת-זהב זו נשרה מאצבעה הענוגה של אשה אחת, התגלגלה-התגלגלה לה עד שנמצאה, בתוך המולת ההמון החוגג, על ידי הגיבן המנודה מחמת מומו. האשה הבחינה בזה שהגבן הרים את הטבעת ומתוך תיקוה לקבל בחזרה את האבידה היא תולכת אחרי הגיבן בעיניים עצומות, כמהופנטת ממש. אך תיקוה זו לא באה על סיפוקה כשם שלא התממשו הסכנות שאשה זו הסתבכה בהן: היא מסתבכת בתסבכות עובדתיות-פסיכולוגיות שונות עד שבא בעל-מום שני — הפעם מי שמומו אינו דוקר כל כך את העיניים — החרש, והורס את בנין-הקלפים עד חרמה.

גם כאן לא העלילה היא העיקר. בסיפור הזה הכל מתגלגל, כטבעת זו, עד לידי קאטאקליזם. אך את הקאטאקליזם על הקורא לחוש, לנחש. כי כה דברי גבור הסיפור בעצמו: „הרי בדברים רחשי-הלווי ורעדי-הקול חשובים עיקר" (130).

לאמיתו של דבר לא גבור אחד כי אם חמישה כאן, כולם ממשיים, מוחשיים וכולם מסמלים את אותו „המשהו" שהעסיק כל הזמן את שפאן. „חמישיה" זו — האשה, הטבעת, הגיבן, החרש, ההמון — מטעימה את הסימבוליקה המטרידה את ש. שפאן כל ימיו: התווייה והאדם בה!

„הנר" ו„תעודת הזיהות" — שני הסיפורים האלה שייכים גם הם לסידרת הסיפורים הסמליים שביצירתו של ש. שפאן ולא בכדי כינסם המנחה בשעתו, עוד בחייו, בספר אחד.

ב„הנר" אנו רואים איך האדם הבודד והמיצר מחפש לו מקלט בהצטעצעו עם צעצוע קטן שצורת לב לו — והרי לך הסיפור הסמלי על הלב האמיתי שאבד לו לאדם בנפתוליו ועל החיפושים, המלווים יסורים ופקוקים, אחרי לב זה.

ב„תעודת זיהות" — שוב ושוב הסימבוליקה על חיפושי האדם אחרי „האני" האמיתי שלו וההכרה שתעודת-הזיהות אינה יכולה ואינה מסוגלת לבוא „במקום" ה„אני" עצמו:

„כל זמן שהאדם נמצא עם עצמו אינו זקוק לתעודת זיהות. שהרי הוא

הוא, אף על פי שאליבא דאמת אין הוא מכיר את עצמו ואין הוא יודע את זהותו האמיתית" — בדברים אלה פותח המחבר את סיפורו.

אותו הדבר בסיפוריו "הנשף" ו"המשיח הקטן".

כל הסיפורים האלה — מטבע הדברים שיסתיימו באיזה תיקו, בלי סיום, בחינת תם ולא נשלם. הלא גם בפינאֶלה-לא-פינאֶלה כזה סמליות מיוחדת: אין סיום, אין פשר, אין מענה. אפשר רק להניח את הדעת על-ידי אונאה עצמית, ככעין אוטוסוגסטיה, המוצאת את ביטויה במלות-סיום ממין זה: "אבל, כל זה שהוא עיקר סיפורי טעון פירוט ובידור ויש לדחותו לפעם אחרת" (תעודת זיהות), או: "אבל על כך יש לספר באריכות ובפרטי דברים" ("הגר").

המוצא הוא בדחיית הענין ל"פעם אחרת". אך "פעם אחרת" זו לא תבוא לעולם — ובכלל: היכולה היא לבוא אי-פעם?

נודה: עם הקריאה הראשונה של הסיפורים הארוכים האלה "התקומם" החוש הספרותי נגד הצורה הפליטונית שלהם. התעורר הרושם, כי ב"מקורות" זו המתוארת בהם, בנדבכיות שבהם ובמבנם, יש משום פיליבסטר אמנותי. לא נתנו מנוח דברי ש. שפאן עצמו במסתו "משל אחד ונמשלים שונים" (כרך ב'): "... לרגל מה עלתה במוחו התמונה הדמיונית שהוא הביאה אלינו במחשיות האקטואלית?"

פליטוניות זו הורגשה גם בסיגנון ובשפה: הללו לא נשתנו בין אם הדברים נכתבו לפני למעלה מ-25 שנה ובין אם לפני שנה בלבד. אותו הסגנון, אותה הנוסח.

הלחטא ייחשב לנו הדבר אם, למשל, בסיפור אחד, "הגר", מנינו ביטויים כגון: "אטרקציות", "סקיצה", "רפורמות", "השתתפות אקטיבית", "גראנדיוזי", "גברת מצויינת ביפיה"? והלא סיפור זה פורסם רק לפני שלוש שנים, בארץ, בשנת תשכ"א! זוהי התוצאה של הריפרוף והפזיזות הפליטוניים. במבנה הפליטוני ראינו אם כל חטאת כלפי הרציפות שבהרצאת הדברים וכלפי השפה: השיטפון הפליטוניסטי, על קצב הסטקאטו שלו, אינו מניח מקום לאיטיות, לזהירות, לליטוש ולשליטה על הצורה והשפה.

התרשמות ראשונה זו גזה עם הקריאות השניה והשלישית ועם סיכום ההערכה על יצירת שפאן כולה.

אזוירה לכבית ו"אקלים" נפשי יותר — לא במהות אלא בצורה — שזורים בהמשת הסיפורים הקצרים. כל אחד מהם פנינה סיפורית, שירה חרישית-אינטימית בפרוזה. גם בהם יד הנוסטלגיה שבשיריו שולטת: הליריון העדין שב"שלושה סיפורים קטנים"; אי-היכולת של האדם המבוגר להשיב על שאלת הילדה בת-השבע "מה השעה"? ועל שאלת הזקן "איה?" — מבליטה את אי-כשרו של האדם "הנורמאלי" להתמצא בשאלות "הזמן" ו"המקום".

הנוף ותיאורו, הליריקה ש"באין לשון"; ההימנון העילי לנפש ("נפש"), בו חברו יחד העלזה והתוגה, האמונה וההערגה; השתפכות-הנפש, הזכה והתמימה, ב"קטונתי מכל החסד" — סיפורים קצרים, שניצלריים בתכנם ובצורתם, אלה מעלים את סיפורי ש. שפאן לרמת הנובילה האמיתית. (סוף בעמוד 211)

על שירו של ר' יהודה הלוי

בחוברת ב' (כסלו־טבת) של ה"בצרון", ש. ז. נתפרסם עליידי ד"ר יהודה ל. ויינברגר שירו של ר' יהודה הלוי, "ידידי מה אנוש עפר ואפר", פתיחה ליוצר. לצערנו לא נתפנה אז מקום למראי מקומות. הננו גותנים בזה, לכן, את השיר ומראי־המקומות, וכן פתיחה אחרת, דומה לזו, ליוצר מאת ריה"ל.

המ ע ר כ ת

ידידי מה אנוש

— — U — — — U — — — U

ידידי מה אנוש עפר ואפר / תהלת אל לדבר או לספר ?
הלא כסאו מספר את כבודו / כלי אמר, כלי מכתב וספר,
והסכה והמסבב מעידים / כלי מכתב כלי מספר וסופר.
דרכיו נעלמו מעין בני איש / והוא אמר ומי יעץ ויפר ?
הלא הוא יה אלהי האלהים / שמו חנון והוא רחום יכפר.

1. ידידי... או לספר — בתמיהה, כלומר, האם יש בכח אנוש להלל את הקב"ה ?
עפר ואפר — ע' בראשית, י"ח : כ"ז. תהלת אל — ע' תהלים, ע"ח : ד'.
ע' גם בהערה 3 לעיל.

2. כסאו — התכוון בזה אל השמים עליפי ישעיה ס"ו : א', ותהלים ק"ג : י"ט.
מספר את כבודו / בלי... — על פי תהלים י"ט : ב"ד. מכתב וספר — ע"פ מלכים
א' י"א : מ"א.

3. הטיבה — כלומר, הגלגל, המסבב — כנוי לאלהים, וכמו שפירש הרמב"ם
בהלכות יסודי התורה, א. ה : "שהגלגל סובב תמיד ואי אפשר שיסוב בלא מסבב והוא ברוך
הוא המסבב אותו בלא יד ובלא גוף". המונח "מסבב־הסיבות" ככינוי לאלהים נמצא גם
אצל יהודה בן שלמה אלחריזי — ע' חנוניה בן יצחק הנוצרי, מוסרי הפילוסופים, בהעתקה
לעברית ע"י אלחריזי, א. לעזענטהאל, עורך, (פראנקפורט דמיין, תרנ"ו) דף ט"ג וז"ל :
"אני אריסטוטליס בן פלינוס... למדתי והבינותי : שבח ותהילה למורה הצדק ומסבב
הסיבות". מספר וסופר — ע"פ איוב י"ד : ה'.

4. דרכי ונעלמו — ע' איוב כ"ח : כ"א. והוא אמר... ויפר ע"פ ישעיה ח' : י'.

5. שמו חנון — עליפי שמות ל"ד : ו'. רחום יכפר — ע' תהלים ע"ח : ל"ח.
יה אלהי האלהים — ע' תהלים ס"ח : י"ט ; דברים י' : י"ז.

הפתיחה ליוצר, הדומה בלשונה לפתיחה „ידידי מה אנוש“, נתפרסמה בדיואן יהודה בן שמואל הלוי בעריכת ר' חיים בראדי (ברלין תר"ץ, ספר רביעי, דף קצ"ה):

מכל-בני חלוף מתי-מות / מי זה אמר ותהי
 אך אל תקן ומי יעות / כי הוא אמר ויהי
 מכל בני עפר ואפר / מי זה אמר ותהי
 אך אל יעץ ומי יפר / כי הוא אמר ויהי....

כמובן יש לתקן הערה 1. נוסחה המתוקן הוא:

1. Cf. *Bibliothecae Apostolicae Vaticanae*, ed. Assemani, (Rome, 1756-9), Vol. 1, p. 306, Number 12.

המבחה"ד, ד"ר ויינברגר, מבקש להביע את תודתו לאוניברסיטת בראנדייס, שבספרייתה גילה את הכ"י וכן גם לד"ר נחום גלאצר ולמר שלדון ברוגוזניק, שסיפקו לו את הצילום.

המשורר היהודי הסובייטי / המשך מעמוד 219.

אתה שואל, האם לשלוח אלי קטעי-התירגומים משירי „מלה טובה“ ו„קבר אבי“, שפורסמו בעתונתכם. הדבר יהא נעים ואדיב מאד...
 ...אמי המנוחה עד כלות-הנפש אהבה ספרות... והיתה מאושרת, כי בנה משורר...
 הוא. אמא עד רגעיה האחרונים לא הניחה מידיה קובצי „מלה טובה“ וקברונה עם ספר זה על חזה...
 ...ביצירתי „מוטיבים יהודיים“, כפי שאתה כותב, תופסים מקום בלתי-נוכח ביותר

ביחס לנושאים אחרים המעניינים אותי.

אתה מודיעני, כי בעתון „הצופה“ פורסמה רשימה בירביבליוגרפית קצרה עלי, היכולה, כפי שאני מבין, להיות יסוד למאמר [בראש] כרך-שירי, שאתה מכין...
 ...במשך 34 שנות יצירה הופיעו מאמרי-ביקורת לא-מעטים על ספריי. ברם אין כדאי

לפרטם, מכיוון שלהשיגם אפשר רק בספריותינו (ביחוד, בספרייה ע"ש ח. אי. לגין) וב„לשכת הספרי“. לשימת לבך אני מציע ביקורות אחדות המתייחסות לקובצי האחרון „מוג האוויר הלירי“: זוהי רצוניה של המשורר הסובייטי הידוע מיכאיל סחטלוב בתקופון „הספרות והחיים“ מ-5 לאוקטובר 1962; רצוניה של אי. יוריב בתקופון „אוקטובר“, חוב' 7, 1963; רצוניה של המשורר מיכאיל סקוראטוב בתקופון „מוסקבה“, מס' 6, 1963.

בנוגע לצילומי המבוקש, אני מציע להשתמש בצילומי, הנמצא בעיטוף הקובץ „מוג האוויר הלירי“ או בפורטרט, שיהא בכרך [מבחר שירתי], שיופיע בסתו...
 (—) מארק שכטר

מחודש לחודש

בין הצורך של אתמול לצר של היום

אחרת" ושכינון יחסים עם גרמניה הוא צורך חיוני לישראל, לא התעלם אז מהמערכה הקשה שתהא צפויה לו בכנסת ובציבור הישראלי במקרה כזה ולא הביע שום הרגשת ודאות, שההצעה תאושר. גם הוא וגם מר לוי אשכול ראש הממשלה שבא אחריו ידעו יפה, כי זוהי סוגיה קשה ומכאיבה, שאין להעירה ולעוררה אלא מתוך ההכרח. שכן ברור, כי גם אם ההכרח לא יגונה במישור החשבון הפוליטי, אינו עניין כלל לחשבון במישור ההיסטורי.

עכשיו נתגלגלו פני הדברים כך, שהדיקטטור המצרי עבר את גבול הנהוג והמקובל אפילו בין אמנים ותיקים במשחק הסחטנות הבינלאומי מית: הוא תפס מרובה, בבקשו לפרוט לפרוטות את ביקורו הרשמי של ואלטר אולברייכט בקאהיר, אף ניצל מלוא הניצול את המישגה החמור של ד"ר ארהארד, ראש ממשלת בון, שנכנע לאוימיו וביטל מתוך החפזון והבהלה את הסכם אספקת הנשק לישראל. לבסוף חזר בו נאצר מהבטחותיו וחלק לאולברייכט כבוד מלכים ונשיאים.

תגובתו של ד"ר ארהארד לצעדו זה של נאצר היתה תגובתו של אדם מרומה, והוא רצה לנתק יחסים עם מצריים מיד. אין זה סוד, שמזכירות המדינה בואשינגטון, ומר שרדר שר החוץ הגרמני, הנהזה ביותר אחרי הקו הואשינגטוני, הם שמנעו זאת מתוך ההנחה, כי ניתוק יחסים עלול לדחוף את נאצר לתוך המחנה הקומוניסטי. רק אז החליטה ממשלת בון להציע לישראל כינון יחסים דיפלומטיים. יש להצטער על כך שצעד זה, כמו צעדו של הבונדסטאג בעניין חוק ההתיישנות של הפשעים הנאציים, בא בעיקר כתגובה ללחץ מן החוץ, ולא כתוצאה מנקיפת מצפון.

ההחלטה על קשירת קשרים דיפלומטיים וחילופי שגרירים בין בון וירושלים היתה לעובדה ומדינת ישראל הגיעה במפתיע ובבת-ראש לפתרון הדילמה הקשה והמרה בתוקף המיפנה החדד בהשתלשלות היחסים בין הצר המיצר לישראל היום, זו מצריים, ובין הצורך של אתמול, זו גרמניה. עד לפני זמן מועט היתה ממשלת ישראל פטורה מדאגה זו, ששמה יחסים דיפלומטיים עם גרמניה מהטעם הפשוט ש"דוקטרינת האל-שטיין" מנעה בעד מדינאי גרמניה, ואפילו אזהרי ישראל שבהם, מלטפל בשאלה זו באופן מעשי ולא לתר. אדנאואר, שטראוס, גרסטנמאייך ואחרים ראו בשילומים ובמלווה של 80 מיליון דולאר, שאיפשר אספקת נשק לישראל, מעין פיצוי בעד אותה עמדה נוקשה, שהפכה אצל מדינאי בון גם את חובת ההכרה הרשמית במדינת היהודים לכדור משחק בהתחרות המרה עם פאנקוב הקומרניסטית.

נאצר מפייע בידי ישראל

לא לנו לעשות את החשבון של ריווח והפסד שצמחו לה, לגרמניה המערבית, מ"דוקטרינת האלשטיין" מיום שנולדה ומיום שהכריו עליה ד"ר אדנאואר בבונדסטאג הגרמני (ב"22 בספטמבר, 1955), כשנפגש מר דויד בן גוריון בניו יורק עם ד"ר אדנאואר וקיבל ממנו התחייבות על מלווה אספקת הנשק, אמר לו, לד"ר אדנאואר, שהיוזמה לכינון יחסים דיפלומטיים בין גרמניה וישראל צריכה לבוא מצד גרמניה, הוא הבטיח, כי לכשתבוא — יעלה את ההצעה לפני הממשלה, הכנסת והעם בישראל, ויעשה למען קבלתה, אך אפילו בן גוריון, שהביע פעם את דעתו שגרמניה של היום היא גרמניה

האמת היא, כמובן, שחשיבותה של תוכחת יאספרס היא בזה שהיא תוכחה שמשמיע גרמני לגרמנים. שום הטפה מן החוץ לא תישווה לה בחינת ערכה, ובכלל זה — אף הטפת בני העם, שדמו ניגר על מזבח הנאציזם. נקיפת-מצפון צריכה לבוא מבפנים, ורק בבואה מבפנים תפעל את פעולתה. מי יתן ועל צעדיה האחרונים של ממשלת בון אפשר יהיה לומר: מתוך שלא לשמה בא לשמה. מי יתן ויצמיחו אותה מהפכה עמוקה בנפש העם הגרמני, המיחלת על ידי יאספרס. המערך המדיני הבינלאומי והיחסים בין גרמניה ובעלי בריתה אינם עשויים להחיש בואה של מהפכה מעין זו.

אגב, אופייני הדבר, שאם הרולד וילסון, ראש ממשלת בריטניה, ראה לנכון לשבח, בשעת ביקורו בגרמניה, את ההחלטה של ממשלת בון בעניין כינון יחסים דיפלומטיים עם ישראל, נמנעו אנשי מזכירות המדינה בוא-שינגטון בקפדנות מכל גילוי דעת בעניין ההחלטה, מחשש הגברת זעמו של נאצר. ולא עוד אלא שהושמעו כאן דעות, שהעיתוי של ממשלת בון בעניין זה לא היה נכון בשל צרות משבר וייטנאם ושהצעד עלול לעורר סערה במזרח הקרוב ואפילו להחיש התפרצותה של מלחמה באיזור זה.

אמריקה בתפקיד המפשר השקפות ודעות מעין אלה מתבססות על ההנחה, ש"אסור להרגיז את נאצר", המוסיף לשמש בעיני ואשינגטון סמל וערובה ל"יציבות יחסית" במזרח התיכון, משום שהוא מכריז על עצמו שאינו קומוניסט ואינו מתיר פעולותיה של מפלגה קומוניסטית מאורגנת במצריים, ומשום שהוא טוען, בו בזמן, ל"נייטרליות חיובית" כביכול ומוסיף לקבל נשק ומילוזות ממזרח וממערב כאחד. מר פיליפ טאלבוט העיד לפני ועדת החוץ של הסינאט האמריקני ברוח זו והביא כהוכחה את העובדה, שממשלת סוריה, שחדלה לקבל סיוע כלשהו מאמריקה, אינה מקבלת שום השפעה מן המערב, ואי השקט בגבול הסורי-ישראלי הוא תוצאה של התנת-קרבות היתרה של דמשק למוסקבה. לעומת זה יש לדיפלומאטיה האמריקנית מהלכים בקאהיר, ואמריקה עדיין יכולה לשמש כמתווך ומפשר הוגן בין קאהיר לבון.

נקיפת מצפון כיצד?

אינה דומה נקיפת מצפון של עם לנקיפת מצפון של יחידים. נקיפת מצפון של עם עשויה לדחוף את ממשלתו למעשי חרטה ולמעשי טיהור, שאין בידי יחידים לעשותם אפילו כשהם ראשי ממשלה. הפילוסוף הגרמני הישיש יאספרס ביטא הבדל זה באמרו זה לא כבר, כי "רק מהפכה פנימית עמוקה יכולה לשחרר את העם הגרמני מן האחריות לאותו פשע ללא אח וללא תקדים בהיסטוריה — הפשע של רצח עם". שלא כרבים מבין הגרמנים של ימינו, המשווים את מעשי היטלר למעשי אכזריות אחרים בתולדות האנושות והמלחמות (מחברו של "ממלא המקום" כתב כותב דראמה ברוח זו על הפצצת דרוזן על-ידי בעלי הברית וטוען, כי אין בלבם אלא גינוי אחד למארגני ההפצצה ולאדולף אייכמאן) אין יאספרס רואה מקום לגוירות שוות. המדינה הנאצית — אומר הוא — היתה פרי רצונו של העם הגרמני, ופשע זה לא יימחה כל עוד לא יפגין העם הגרמני רצון חדש להיטהר מפשעי הנאציזם. יאספרס מסיק מהגישה התועלתית והפראגמטיסטית של רבים מבני העם הגרמני ומנהיגיו, כי "הכרת הפשע הנאצי עדיין לא חדרה לתודעתנו". "דרושה מהפכה בתודעה וברצון הקיבוצי של העם הגרמני ודרושה שאיפה להקים מדינה חדשה באמת, שאלמלא כן יש להתיימש מהעם הזה ומשייכותו לתרבות המערב".

התחולל המהפכה?

דברי תוכחה אלה של אחד מיחידים הסגולה שבדור, שעמד מול גל ההיטלריזם מראשיתו ללא רתיעה וללא חת גם בימים, שבהם מצאו רבים לנכון לרכוש להם "פנקסי מפלגה" גם אם נקעה נפשם מתורתו של אשמדאי, מעמידים אותנו ממילא על החוב הנימוח שחבה לישראל גרמניה של היום בשל גרמניה של אתמול. אמנם, על כל זה דובר, בלי ספק, בזמן ביקורו של ד"ר בירנבאך בישראל. אך דא עקא, שראשי המדב"רים היו גם הפעם קברניטי ישראל, ואילו בחדרי חדריה של ממשלת בון שלט הגורם הקובע של "ריאל-פוליטיק".

הוציא את חיל-המשלוח שלו מארץ זו, ולא עוד אלא שהוא מגדילו מחודש לחודש. ממשלת ארצות הברית מוכנה עכשיו להמציא משלוחי מזון לתימן המלוכנית, שעודה קיימת ועומדת על נפשה למרות כל ניחושיהם של המומחים לענייני ערב ברוב בירות המערב.

סלחנות כלפי נאצר

מזכירות המדינה חוזרת, משום מה, על רוב שגיאותיו של משרד-החוק הבריטי לפני מסע סואץ, אך הנה הוציאת עכשיו ממשלת בריטניה "ספר לבן" ובו נאמר בפירושו, כי אין מקום להבנה ולשיתוף פעולה עם נאצר, ומטרותיו נוגדות את מטרות המדינות הבריטיות. הכרזה זו יש בה משום חידוש בפרט כשהיא מתפרסמת בימי שלטונה של ממשלת הלייבור, שכמה ממומחיה ראו תחילה בנאצר דמות של מנהיג השואף לתיקונים סוציאליים, אם לא לפדות סוציאליסטית, במובנה המערבי. דעת הציבור באמריקה אינה מוכנה לקבל בסלחנות את תעלוליו של נאצר, כגון משלוח נשק למורדי קונגו, שריפת ספרייה אמריקנית בקאהיר ושאר "הפגנות זעם" מאורגנות, ואילו מזכירות המדינה מוסיפה לנהוג במידת הסליחות. עדיין זכורה לנו השמועה, כי בשעה שהתנהל בסינאט האמריקני הויכוח על הפסקת משלוחי עודפי המזון למצריים איים נאצר, שאם יופסקו המשלוחים — לא יתן רשות מעבר לאניות אמריקניות בתעלת סואץ, ולא היתה זו אלא תגובה אחת מרבות, שהגיב בזמן האחרון הרודן המצרי, ושעוררה רבים לומר: מי יגלה עפר מעיניו של ג'ון פוסטר דאלים?

על כל פנים, דבר אחד ברור: לעיסקה הגרמנית נכנס נאצר כאחד סחטן בקי ורגיל ויצא בבושת פנים. לא זו בלבד שלא השיג מטרנו: מניעת ההכרה הרשמית של בון בישראל, שהכריו עליה כעל "שאלת חיים ומוות", אלא שכמסע הבחירות שלו בערי מצריים הפליג כל כך בעניין זה הציגו כהוכחה ניצחת לקיומה או חידלונה של אחדות עמי ערב, עד שדבריו השפיעו השפעה הפוכה בישראל. אם בימים כתיקונם היתה שאלת כינון היחסים עם בון

הנה, אין להכחיש, שסוריה היא מועמדת ליהפך ל"קובה שנייה" במזרח התיכון בשעה שמוסקבה תרצה בכך, ושהמשטר הסורי הנוכחי אינו רחוק מקומוניזם. אך שאלה גדולה היא: באיזו מידה עוד אפשר לראות את נאצר כפועל על דעת עצמו ובאופן חופשי מהכתבה מוסקבאית, ובאיזו מידה עדיין יש לו, לנאצר חופש חופש תימרון כלשהו בין מזרח ומערב? כידוע לא השיג נאצר גדולות בתחום הפיתוח הכלכלי ופתרון שאלת העיני ועודף האוכלוסיה במצריים. בסכר אסואן ראה את עיקר תקוותו, מבחינת עתידה הכלכלי של מצריים, אך עם סילוקו של כרושצ'וב מן השלטון חשש נאצר, כי ירשי כסאו של כרושצ'וב, שמתחו ביקורת על מדיניותו הפרזנית במזרח התיכון, יבטלו את התחלטה על המילוה למימון מפעל סכר אסואן.

הסכם הנשק השני

ביקורו של הדיפלומאט הרוסי שליפין בקאהיר, בדצמבר שעבר, וההסכם הסודי (השני) שנחתם בין מוסקבה וקאהיר על אספקת כמות גדולות נוספות של נשק חדיש, בכלל זה טילי קרקע-קרקע, הוא שהיווה שלב מכריע ביחסי מצריים והגוש הסובייטי. כל מה שבא לאחר מכן, ואף ביקורו של אולברייט בכלל, אינו אלא פועל יוצא מההסכם האמור ופרעון חוב שחב נאצר למוסקבה תמורת אספקת הנשק והמשך בניינו של סכר אסואן. משום כך אפשר לתמוה על ד"ר שרדר ויועציו בבון, שדימו, כי במחיר ביטול הסכם אספקת הנשק לישראל, שלא הדריך מנחתו של נאצר בעבר, יחזיר הרודן המצרי אחרונית את גלגל האוריינטאציה שלו. אם יש עוד בואשינגטון המאמינים כי עוד אפשר להציל "בדל אחן" של נאצר, ואף להחזירו בתשובה, הרי מספרם עתיד להתמעט ולילך ככל שירבו האכזבות מהתנהגותו בעתיד הקרוב.

צא וראה, שאפילו בעניין ממשלת תימן הרפובליקנית של סלאל, ממשלת-בובה שמזכירות המדינה נזדרזה שלא בטובתה להכיר בה מיד לאחר שהוקמה על ידי נאצר אשתקד, כבר ניכרים סימני חרטה ראשונים. מאחר שנאצר לא קיים הבטחתו ולא

שגרמניה תופסת מקום מרכזי בין ארצות השוק האירופי, וקשרי מסחר עם ארצות "השוק האירופי" חשובים יותר לארצות ערב מאשר ל"שוק האירופי". ורק מעטות מבין ארצות ערב תקיימנה את אימו של נאצר ותכרנה בממשלת פאנקוב.

לעת עתה היה קולו של בורגיבה קול יחיד וממשלות המערב, ובכללן אף ממשלת ארה"ב, לא מיהרו לתמוך בו מחשש הכתמתו בתואר "משרת האימפריאליזם". האמת היא, כי כל עוד ינופף נאצר בחרבו השלופה לא יתקהלו מדינאים ערבים רבים תחת דגלו של בורגיבה, שאחד מעורכי עתונו החשובים פירסם זה לא כבר תכנית להקמת פדראציה של ארצות המזרח התיכון שתכלול גם את ישראל. רעיון זה קרוב לרעיונו של דה-גול, הסבור שהגיעה השעה לעשות מאמץ בכיוון זה בהנהגתה של צרפת. זוהי אחת הסיבות לנכונותה של צרפת להושיט עזרה כלכלית למצריים וכן לארצות ערביות אחרות באזור. סיבה אחרת היא: הגסיון להחזיר השפעתה של צרפת לחלק עולם זה. אולם צעדים אלה מתפרשים בבון כנסיון לרשת את מקומה ותפקידה של גרמניה, שהנאצריסטים הכריזו עליה "חרם".

באיזו מידה דבר זה עתיד להשפיע על ידירות צרפת-ישראל ועל הסיוע כנשק ובידע אטומי שמדינת צרפת מושיטה לישראל? שאלה זו טעונה דיון לחוד.

י. מישאל

מעוררת ויכוחים סוערים וממושכים ואפילו בתוך מפלגות הקואליציה היו נשמעים קולות רבים מאוד נגד צעד זה, הרי דבריו של נאצר והמסיבות שבהן נאמרו הכריעו את הכף.

יתר על כן, אם לקבל את הערכתו של נאצר כפשוטה, הרי תוצאות הפעולה הבלתי-מאוחדת נגד בון מוכיחות, שמדינות ערב אינן רוצות ואינן יכולות להיות מאוחדות אפילו בשאלה כגון זה, גם אם הן מאוחדות באיבתן לישראל. בורגיבה, השליט הטוניסי דביע את דעותיו על היחס לישראל ועל הפליטים הערביים וגורלם נגד השיטה הקיצונית של נאצר לא מטעמים הומניטאריים ומרוב אהבת השלום. הוא אמר: "אילו היה בכוחנו להשמיד את ישראל — הייתי בעד זה, אלא שאינני מאמין, שהדבר הוא בתחום היכולת שלנו".

בורגיבה העיון

בורגיבה היה גם כן המדינאי הערבי היחיד, שהעיון לקבוע, כי חרם כלכלי ערבי על גרמניה — יותר משיוזק לגרמניה יזיק למדינות ערב. בשעה ששורות אלה נכתבות כבר ניתן לקבוע שהפעולה ה"מאר-חדת" היחידה, שהשיג נאצר אצל ממשלות ערב היא: החזרת השגרירים הערביים מבון לביירותיהם, "לשם התיעצויות". כמחציתם יחזרו לבון אחרי תום ההתיעצויות. טוניסיה, מארוקו, לוב, סודאן, לבנון וערב הסעודית לא תוכלנו להרשות לעצמן ניתוק יחסים עם גרמניה, משום

על טעמים של מלים ומושגים

מאת יוסף מטלוב

א. שבת הגדול

כידוע, נקראת השבת שלפני חג הפסח בשם "שבת הגדול". מפרשים רבים עמלו לדעת וניסו להסביר את משמעותו של תואר זה — "הגדול" — ורובם לא שיברו, לדעתי, את האון כלל.

בעתון "הצופה" (י"א בניסן, תשי"ז) הובאו שני טעמים לשם זה, העשויים לכאורה להתקבל על הדעת, אולם גם הם אינם מבוססים כל צרכם. הטעם האחד, לדעת בעל המאמר, הוא שהחישן משמיע באזני שומעיו בדרשת השבת מהלכות הפסח, ויום תורה נקרא "יום גדול".

הטעם השני — שהרב דורש בשבת זו, ולו יאה התואר „גדול“; משום כך נקראת אותה שבת בשם „שבת הגדול“, הואיל והגדול בקהילה דורש בשבת זו.

שני הפירושים הם מעניינים, אך כמה שאלות בדבר. קודם כל, לפי הגמרא היה החכם דורש בשבתא דרגלא כל שלושת הרגלים, ומדוע נקראת רק השבת שלפני הפסח „שבת הגדול“, ולא כל שלוש השבתות (גם אלו שלפני סוכות ושבועות)? זאת ועוד: התואר „גדול“ ניתן רק ליחידי סגולה מבין גדולי התורה, ואיך הוענק פתאום התואר הזה לכל הרבנים? מכאן, שעיקר הטעם ל„שבת הגדול“ חסר עדיין. אנסה איפוא אני להסביר את משמעותו של תואר זה, שאת מקורו אפשר למצוא בתורה.

שמות רבים ניתנו לחג הפסח, כל שם וטעמו עמו: „חג הפסח“ — על שם „זבח פסח לה“, אשר פסח על בתי בני־ישראל במצרים“ (שמות יב, כז); „חג המצות“ — על שם המצות שאפו בני ישראל בצאתם ממצרים; „חג האביב“, שנאמר: „היום אתם יוצאים בחודש האביב“; „זמן חירותנו“, לזכר היציאה מעבודת לחירות; וכן — „חג הגדול“. כל השמות הללו היו יודעים בשעתם, ורובם לא נשכחו כל שנות הגלות. אולם איתרע מזלו של השם האחרון — „חג הגדול“ — ודווקא הוא לא נתקבל משום מה על לב העם, ואולי נשכח מרוב דודים.

מה מקורו של כינוי זה, „חג הגדול“? אם נעיין היטב בפרשת יציאת מצרים ניווכח כי שם זה בא להזכיר את הגם הגדול של קריעת ים סוף, כמעט בכל מקום שבו מדובר על קריעת הים משתמש הכתוב בשורש גדל: „וירא ישראל את־היך הגדולה אשר עשה ה' במצרים“ (שמות יד, לא); „בגדל זרועך ידמו כאבן עדיעבור עמך ה'“ (שם טו, טז); „אתה החלית להראות את־עבדך את־גדלך ואת־יך החזקה“ (דברים ג, כד); „מי אל גדול כאלהים; אתה האל העושה פלא... ראוך מים יחילו אף ירגונו“ (תהלים עז, ידיו). כל הפסוקים הללו ואחרים אומרים הלל על שקרע ה' את ים־סוף והעביר את ישראל בחרבה, ובכל אחד מן הפסוקים הלו מוטעם הדגש על תואר הגדלות. זה היה מקורו של השם „החג הגדול“ שניתן לחג הפסח, כדי להזכיר את גס קריעת הים. מכאן — שהשם „שבת הגדול“ משמעו — השבת שלפני „החג הגדול“, הוא חג הפסח (השווה עם השם התלמודי „שבתא דרגלא“, שפירושו — השבת שלפני הרגל).

ודאי ימצאו עוררים על פירוש זה ל„שבת הגדול“, אולם נראה לי שזהו פשוטו של השם

ב. מצה זו

אנשים רבים ניסו לעמוד על מקורה של המלה מצה. שני הפעלים מצא ומצה דומים זה לזה בשתי האותיות הראשונות ושונים באות האחרונה שהיא למעשה, הנעשה. מכאן אפשר ללמוד שיש קירבה בין המלה האחת לחברתה. ואמנם, כך הוא הרבר, אלא שפועל אחד מורה על דבר שאין בתברו, או המנוגד לו (השווה, למשל, את הפעלים רפה ורפא — שהאחד מובנו חלש, והשני — חזק).

מובנו של הפועל מצא הוא — בא לידו. אדם המוצא מציאה — הלא המציאה באה אליו. „כי תצא אש ומצאה קוצים“ (שמות כב, ה) — משמע שהקוצים התקרבו ובאו אל האש. אנו אומרים כי אדם מצא פתרון, כלומר שגם דברים שברוח אשר חדרו לתוך הגוף מתבטאים בפועל מצא.

לפי הנחה זו לא יקשה לנו להבין את משמעה של המלה מצה. מובנו של שורש זה הפוך משל חברו, ואם הראשון מורה על ביאה, הרי שהשני מלמד על יציאה. ואמנם, כך הוא הדבר במקורות. עיון בספרי־הקודש יוכיח לנו כי לתיאור גזול היוצא מנוף או מעצם משתמש הכתוב בפועל מצה. הדוגמה הראשונה היא, כמובן, מצת הפסח. המצה נאפתה בתבנית של ריק, המים הוצאו מן העיסה על ידי האש, ועל כן נקראה „מצה“.

דבר זה ידע כבר אונקלוס, שתירגם את המלה מצה — פסיר. מובנו של הפועל פטר הוא, כידוע, יצא.

בתיאור קרבן היונה נאמר: "ונמצה דמו על קיר המזבח" (ויקרא א, טו). שוב רואים אנו כי לנוזל היוצא מן הגוף משתמשים בפועל מצה. פועל זה, במובן של הוצאה, מצוי גם בהוראה רוחנית. אנו אומרים "למצות את הנושא", כלומר — להוציא ממנו את כל הדברים הגנוזים בו.

בתלמוד אנו מוצאים עוד מסוים, הנקרא מצה: "שלשה עורות הן, מצה חיפה ודיפתרא" (גטין דף כב). ור' חייא מבאר את סוג העור הראשון, שזהו עור דלא מליח ודלא קמיה. מדבריו אפשר להבין כי המים הוצאו מן העור לא על ידי מלח וקמה, הסופגים נוזלים ומוציאים מים, אלא באופן פרימיטיבי: שטחו את העור על הקרקע, ואנשים או בהמות דרכו עליו כדי להוציא ממנו את הפסולת. בחום השמש העור נמצה והתייבש עד שהמים יצאו ממנו לגמרי, ועל כן נקרא מצה.

עכשיו ברורה לנו גם משמעותה של מצת הפסח: בני ישראל אפו את הלחם על האש עד שהמים נמצו ממנו. העיסה נתייבשה, ועל כן נקראה בשם מצה.

יְדִיעוֹת

פקס המילואים לכבוד ד"ר יעקב י. הארטשטיין

למעלה מאלף איש, וביניהם נציגים של 300 מיכללות בארצות הברית ובקנדה, ראשי ציבור, ובאיכח של מוסדות מדע, חברות-מחקר וחברות-תרבות, השתתפו בטקס המילואים לכבוד ד"ר יעקב י. הארטשטיין כנשיא "קינגסבורו קומוניטי קוליג'י" מטעם האוניברסיטה העירונית של ניו-יורק.

בתכנית המפוארת השתתפו בין היתר ד"ר עמנואל ראקמאן, רב של "שערי תפילה" בפאריז-ראקובי וסגן-נשיא ישיבה אוניברסיטה; אייב סטארק, נשיא חבר-

עיר ברוקלין; הרב אברהם ל. הארטשטיין, ד"ר גוסטאב ג. רוזנברג, שקרא איגרת המילואים. חתן-המסיבה, ד"ר יעקב י. הארטשטיין, נשא נאום-המילואים.

הגדה של פסח בהוצאת "קורן"

זה עתה הופיעה הגדה של פסח מצויירת על-ידי הוצאת "קורן" בירושלים, בליווי תרגום חדש ובצרוף פירוש מסורתי וחדש פרי עטו של פרופ' ה. פיש מאוניברסיטת בראילן. ההגדה יצאה בהידור רב, באותיות נאות ומאירות-עיניים. מחיר ההגדה \$3.50.

אפשר להזמין על-ידי החברה:

JERUSALEM TENACH INC.

250 W. 57th St. New York City

על ספר היוכל לכבוד ד"ר אברהם זוייס

(מכתב למערכת)

יחיד"י); מנחם בריאר ("מדרשים וביאורים עלומי מקור בתרגום הארמי לתורה המיוחס ליונתן בן עוזיאל"); א. ר. מלאכי ("לתולדות בית האריגה של מונטיפיורי בירושלים"); ישראל יעקב דינסטאג ("המורה נבוכים וספר המדע בספרות החסידות"); אברהם דוקר ("השתתפות יהודים במהפכה הפולנית של גובמבר") ועוד.

מידת-היושר דורשת תיקון השמטות אלה ודומיהן.

בכבוד,

ג. בן-יעקב

קראתי את רשימת הביקורת בחוברת ג' (שבט-אדר) של "הבצרון" על ספר היוכל לכבוד ד"ר א. זוייס מאת ד"ר שלמה אידלברג. קראתי גם את ספר היוכל, את רוב המאמרים והמחקרים שבו. יודע אני שקשה לדון על כולם במאמר אחד, אולם התפלאתי מאד שלא הזכיר המבקר מאמרים מקיפים וחשובים, שתופסים חלק הארי של החוברת. די רק להזכיר את המחקרים של ג. ב. גלבר ("מנדל לפין סטאנובר והצעותיו לתיקון אורח החיים של יהודי פולין"); ה. בריהרומא ("כיבוש

שלמה דיקמן

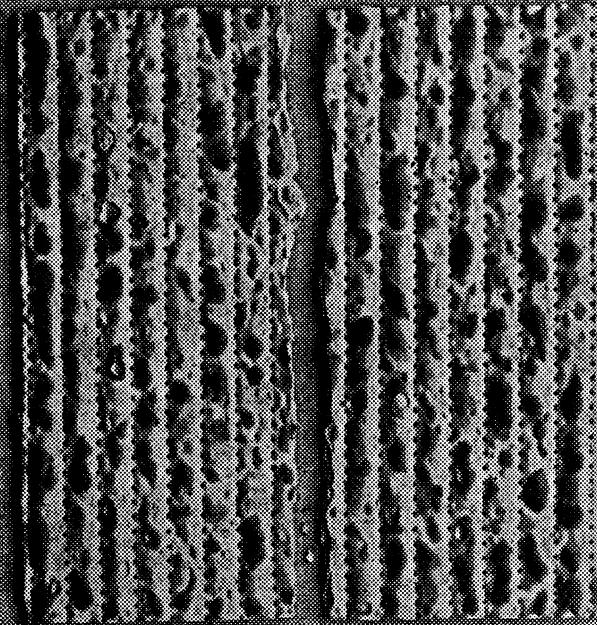
בירושלים נפטר המשורר והמתרגם שלמה דיקמן. לפני כחמש שנים בא לארץ-ישראל לאחר גלגולים רבים ונסיונות קשים — מאסרים ועבודת פרך — ברוסיה הסובייטית, לאחר שבא אליה כפליט השואה הנאצית. דיקמן תירגם מיצירות סופוקלס, אבריפידס, איסכילוס, הומרוס, הורציוס ורגליוס («אנאיס»). בן מ"ח שנה היה במותו, באמצע עבודתו הגדולה באמנות התרגום.

אבידות

ש. י. פנואלי (פינלם)

בתל-אביב נפטר המבקר הידוע, ש. י. פנואלי, שפירסם מאות מאמרי ביקורת על סופרים עבריים וכלליים, ביחוד הירבה להשתתף ב„גליונות“. מספריו שניתפרסמו: „חוליות בספרות העברית החדשה“, ו„ספרות כפשוטה“. פנואלי היה מרצה לספרות עברית באוניברסיטת תל-אביב. סמוך למותו הוכתר בתואר פרופיסור.

The breaking of the matzo is at the heart of the Seder.

Don't you think this tradition deserves the one matzo that was first served 187 Passovers ago?

גודמן

וזאת התודה

תודתי על המדור המצויין שזיכתה בו מערכת ה"בצרון" (כחוב' כסלו-טבת השנה) את גילי הצ'י נובעת, בזה, מקרב לב ונפש. תודתי למנהל המערכת ד"ר משה, בן הרב ר' חיים ז"ל, טשרנוביץ, הוא "רב צעיר", ולמר חיים ליף — חבר המערכת.

תהלה ותפארת לראשון במעריכים, הוא הרב-הד"ר אברהם א. ניומן, נשיא "מכללת דרפסי" בפילדלפיה.

ואותה התהילה לסופר הביוגרף, יחיד הסגולה, א. ר. מלאכי נ"י, שהעלה לפני הקורא הזקן והצעיר את זכרונו של סופר מפורסם בתקופת ההשכלה, הוא "אלימלך איש נעמי" ז"ל, בקשר עם חינוכו והתפתחותו של כותב הטורים.

ואותה התפארת לסופר המלומד, שגם הוא יחיד סגולה, הד"ר גרשון חורגין נ"י, שהואיל בטובו להעלות לפני הקורא את שם ספרי "בעקבי הדור", שזכה בהופעתו לעשר סקירות בעברית, באמריקה וישראל, והסקירה ה"חורגנינית" היא האחת עשרה.

ואותן התהילה והתפארת לידיד יקר, רב הפעלים, והוא סחרא וספרא, שיש לו חלק גדול ביצירת המדור ופירסומו, והוא מתאר ברוב חיוניות את התוועדות הראשונה אל כותב הטורים, כשהוא מטייל לו להנאתו במשעול צר המתפתל בגבעות "בית לחם" שבמדינת ניו המפשייר, ובהתוועדות ראשונה זו נתקרבו הלבבות; ועל תוצאות אותה ההתוועדות לתמיכת חכמים וסופרים, מהכא ומתתם — אפשר לחבר פרקים, הלא הוא ידיד ה"בצרון" וידידי אני — שניאור זלמן אש נ"י.

ואותן — גם לחוקר המלומד, והוא תושב פילדלפיה ו"הנפשות מחוברות", הלא הוא ד"ר מנחם מ. גלן, גרן יאיר.

וגם למחנך וסופר שהיה לפניו תושב פילדלפיה, ועכשיו תושב קמדן ניו-דז'ורסי, והוא משתתף תמידי באסיפות העבריות בפילדלפיה, שהעלה "צרות זכרונות" מצויינים. לא ראינו זה את זה בערך שלושים וחמש שנים, אבל ה"עבריות" מקרבת, והכרנו זא"ז בראייה ראשונה.

וברכות מיוחדות גם למחנה משה הם בפילדלפיה, לקהילת "מקוה ישראל" הספרדית-פורטוגזית בפילדלפיה, לקהילת "עדת ישראל" שבטרנטון ניו-דז'ורסי ומנהיגיה, ובמיוחד שבמיוחד — לקבוצה העברית הגדולה בפילדלפיה הנענית תמיד ב"ברכות קיבוציות", לרגל מאורעות שונים, וגם הפעם בהנהלתו של החבר, העסקן העברי, מר ראובן אייזיקמאן נ"י.

כל אותם הסופרים והמברכים, האהובים והחשובים — יעמדו נא גם הם על ברכותי ותודותי — בזה ובקרב לבבי; ואני תפילה שאזכה גם אני לברך גם אותם בחגיגות גיליהם גם הם; ונאמר אמן! — — —

יעקב צוזמר

פילדלפיה, י"ב אדר שני, תשכ"ה.

GREETINGS FROM

•

THE
GRAND
UNION
COMPANY

Passover Greetings

from

*Loft's
Candy Shops*

SHOP

A & P

•

FOR CASH SAVINGS...

and

VALUABLE PLAID STAMPS!

*most people call RIVERSIDE . . .
for the inspired service and
spiritual comfort RIVERSIDE
offers family and friends*

**RIVERSIDE
RIVERSIDE
MEMORIAL CHAPEL**

Funeral Directors

76th St., and Amsterdam Ave.,
New York — ENdicott 2-6600

Brooklyn * Bronx * Long Island

Mt. Vernon * Miami and

Miami Beach

Morton Rosenthal - Carl Grossberg

Directors

RIVERSIDE MONUMENTS

*. . . more than fine granite. Each
memorial . . . be it a modest head-
stone or an impressive mausoleum
. . . is a mark of everlasting respect,
unconditionally guaranteed forever
by RIVERSIDE'S 50-year reputation
for quality. Visit our showroom.
Call or write for illustrated Booklet*

Schapiro's

NEW YORK STATE

**REAL
KOSHER WINE**

126 RIVINGTON STREET
NEW YORK, N. Y.

Try these famous for quality wines:

Malaga, — extra heavy
Concord Grapes — medium dry
Concord, Sauterne, Burgandy
Blackberry, Cherry, Loganberry,
Mead (Honey Wine), Rosé, Tokay.

Sold at all Liquor Stores

הנהלת

בתי ספר נבונים
שעל יד ישיבה אוניברסיטה

**YESHIVA UNIVERSITY
HIGH SCHOOLS**

FOR BOYS
2270 Church Ave.
B'klyn 26, N. Y.

Amsterdam Ave.
and 186th St.
N. Y. 33, N. Y.

FOR GIRLS
2301 Snyder Ave.
B'klyn 26, N. Y.

462 West 58th St.
N. Y. 19, N. Y.

מברכים את נשיא ישיבה
אוניברסיטה
ד"ר שמואל בלקין ומשמחתו
ההורים והמורים,
התלמידים והתלמידות

בזג כשר ושמוח

**קא-דושער איז בעסער
בע'פעם'סער**

א דעזירט פון העכסטער קוואליטעט און געשמאק
סטריקמלי כשר
לכל הזנה ולפסח
פאדערט פון אייער גראסערי סטאר נאר
"קא-דושער"

KOSHER DESSERT, Inc.
8 West 28th Street
New York 1, N. Y.

Use the Pleasant Laxative

Ex-Lax is the laxative you enjoy taking. Tastes like delicious chocolate, and gives thorough relief gently and comfortably. Ex-Lax is America's biggest selling laxative — used for over 50 years.

Buy the Economy 98c size
Save as much as 54c
Also available in 43c and 19c sizes
When Nature "forgets" . . . remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE

אזרחות העולם היא טיסה

 LUFTHANSA
GERMAN AIRLINES

זוהי הטיסה במעם מעודן לאירופה או לכל מקום שהוא בעולם.
שירותנו מפורסם לתשומת-לב ולאדיבות. התבחר מזון כשר? השמיע
את בקשתך כשהנג' מזמין את כרטיס-הנסיעה.

התקשר עם סוכן-הנסיעות שלך — או צלצל לחברת לופטהאנזה.

משרדים בערים הראשיות בארצות הברית ובקנדה.

OFFICES IN THE PRINCIPAL CITIES OF THE U.S.A. AND CANADA.

HAS EVERYTHING KOSHER FOR PASSOVER

*Under Rabbinical
Supervision of*

RABBI AARON SOLOVEICHIK

ARON STREIT, INC., 150 RIVINGTON ST., NEW YORK, N. Y.

למען יאריכוון ימיד...
ה"בצרון" לשנתו הכ"ו...

הירחון נוסד עלידי רב צעיר ז"ל בשנת תרצ"ט ומאז נצטרפו חוברת לחוברת וכרך לדרך עד שהגיע לדרך הנ"א.

הנהלת ה"בצרון" והמערכת עמדו על משמר הירחון ובמסירות נפש ממש הביאוהו עד הנה — בעזרת חותמיו, ידידיו ותומכיו הנאמנים מן היום הראשון להופעתו, עד היום.

לזכרון נצח

כל אדם מבקש להנחיל לדור הבא את הערכים היקרים ללבו. מכיוון שענינו לעתיד — טוב שיזכרו ידידנו הוותיקים, לאחר הבטחת יקיריהם, להעלות את זכרון ה"בצרון" בצוואותיהם. אין סיפוק גדול מזה מהכרת זה, שלאחר אורך ימים ושנים, יהא שמם קשור במפעל שיוסיף לתרום להעשרת ערכי רוחנו העברים בתפוצת אמריקה.

ירושות ל"בצרון"

ידידנו וקוראינו שיואילו לזכור את ה"בצרון" בצוואתם, יכולים לצרף נוסח הודעה זה:

I give and bequeath the sum of \$ ..... to Bitzaron, Inc.,
for the advancement of Hebrew culture.

BITZARON

1141 BROADWAY

NEW YORK, N. Y. 10001

Published Monthly by Bitzaron, Inc., 1141 Broadway, New York 1, N. Y. (except January-February, May-June, November-December, when published Bi-Monthly, and July and August when not published). Prof. N. Glatzer, Prof. Simon Halkin (Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice E. Chernowitz, Managing Editor; Prof. Hayim Leaf, Associate Editor. Annual Subscription, payable in advance \$7.00 per year; foreign \$8.00. To members of the Armed Forces half rate. Second class postage paid at New York, N. Y. Copyright 1965, by Bitzaron, Inc. All rights reserved. Opinions expressed in articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions are automatically renewed unless we are notified otherwise.

ב. מאנישניץ קאמפאני

אחד מי יודע? — אחד אני יודע!

אחד הוא בית-התעשייה למיצרכי מזון של מאנישעוויטץ, המצטיין במיב האיכות ובהידור כשרות זה שבועים ושבע שנים.

ואלה הם מיני המזון והמשקאות מתוצרת מאנישעוויטץ, שיגיעו לכם את שולחן ה"סדר" ותחג:

כל מיני מצה ותולדותיהן; כל מיני ייך-גפן, שאמפיין, ברנדי, ייך-פירות ("שהכל"), ווישניאק, שליוואוויץ וליקר; דגים ממולאים, מרק עוף, חמיצות ומזון לילדים (בשר ועוף); מקרונים, עוגות ובליל-עוגות; מיצי שזיפים, תפוחים ועגבניות; שימורי פירות וריבה; דבש וסוכריות, טה וקפה וכל מיני תבלין.

— את ה"עיקרים" מינו — ואיך זיל גמור. בחנויות המכולת תמצא עוד מיני מזון מתוצרת מאנישעוויטץ.

כשר לכל השנה ולחג הפסח בציון כשר לפסח בעברית או באנגלית, בלי שום חשש ופיקפוק אף למהדרין מן המהדרין — כהכשר הרבנים:

ר' אליעזר זילבר מסינסינטי, ראש הנשיאות של אגודת הרבנים;

ר' יצחק הלוי סגל מג'ורסי-סיטי, נשיא-כבוד של אגודת הרבנים;

ר' נפתלי צבי יהודה ריף מקמדן, נשיא המוסד "עזרת תורה";

ור' חיים קארלינסקי מברוקלין, מזכיר-כללי של אגודת הרבנים.

אכול מתוצרת "מאנישעוויטץ" — ואי אתה בא לידי מכשול!

החתימו את ידיכם על
"בצרון"

1141 Broadway
New York, N. Y.

Passover Greetings From

SPIEGEL'S

Hungarian Restaurant
STRICTLY KOSHER

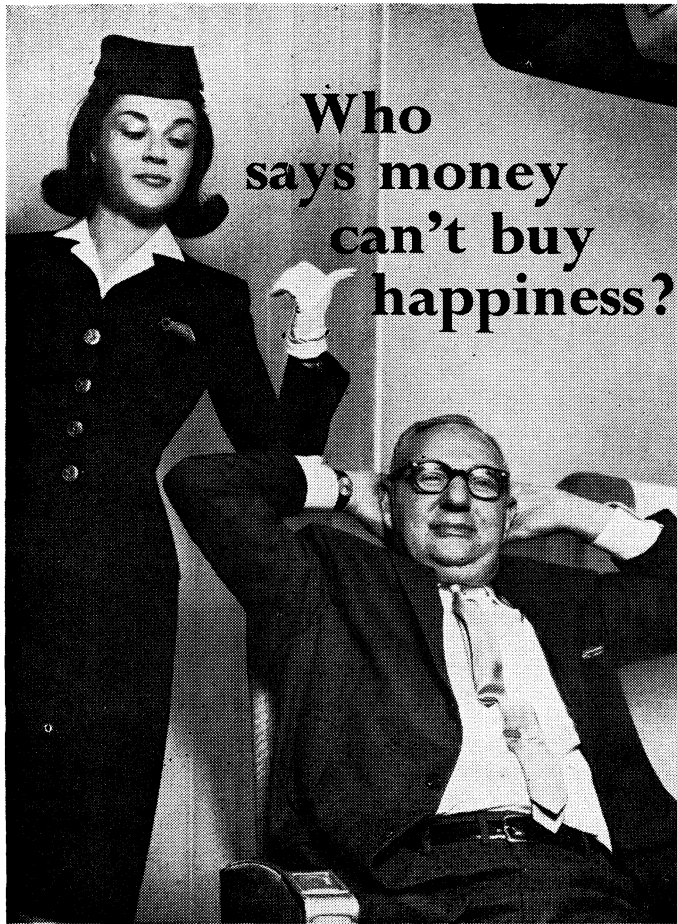
45 East 167th St.

cor. River Ave.

Bronx, N. Y.

Free Parking

Catering for
All Occasions
Jerome 6-9600

Who
says money
can't buy
happiness?

We say it can! Think how happy you'll be winging your way to Israel and Europe on a modern El Al Boeing 707 jet with the knowledge that you're also buying your share of Israel's economic independence.

Relax as El Al takes you to sixteen countries besides Israel. Every time you proudly fly El Al to Athens, Amsterdam, Brussels, Copenhagen, Frankfurt, Istanbul, Johannesburg, London, Munich, Nairobi, Nicosia, Paris, Rhodes, Rome, Sofia, Teheran, Vienna, Zurich and Tel Aviv it's double dividends—for you and for Israel.

Start investing in your happiness and Israel's future by calling any of our authorized travel agents today. They know all about our assets.

New York • Boston • Chicago • Cleveland
Detroit • San Francisco • Washington, D. C.
Los Angeles • Miami Beach • Philadelphia

ISRAEL
AIRLINES

You belong

on Zim.

The minute you step aboard a Zim liner you'll catch the good feeling of belonging, the proud feeling of a ship that flies the flag of Israel.

You'll see sun-splashed decks, handsome public rooms and everywhere the friendly Israeli faces that make Zim such a warm-hearted adventure. Captain to cabin boy, Zim's crews reflect joy in their bold young country, pride in their gracious modern liners.

If *you* are proud of the modern miracle that is Israel, sail with her people, sail with Zim.

For information about exciting (and economical!) transatlantic sailings, see your travel agent or call Zim.

The S.S. Zion and the S.S. Israel sail from New York to Europe and Israel every third week throughout the year.

BE A GUEST...GO
ZIM
LINES

Owner's Representative: American Israeli Shipping Company, Inc.,
42 Broadway, New York, N.Y. • Midtown Office: 580 Fifth Avenue, New York, N.Y., DI 4-7600.
Other Offices: Boston, Philadelphia, Chicago,
Los Angeles, San Francisco, Miami, Montreal, Toronto.